

AB KIRSAL KALKINMA POLİTİKA TRANSFERİ ANALİZİ: Kalkınma Planlarından “Ulusal” Kırsal Kalkınma Stratejisi’ne

Gökhan GÜNAYDIN*

Cumhuriyet dönemi boyunca gösterilen çabalara karşın, Türkiye'nin kırsal alanlarında önemli sorunlar bulunmaktadır. Kırsal işgücünün yalnızca % 22,9'unun tarım dışı iktisadi faaliyetlerde çalışıyor olması, tarım sektörünün Türkiye kırsalındaki önemini ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe de arazi mülkiyetinin adaletsiz dağılımı, örgütlenme ve yatırım eksikliği gibi temel sorunlar yanında, 2000'li yıllarla birlikte uygulanma derecesi artan neoliberal politikaların doğurduğu gelir aşınımı söz konusudur. Türkiye'nin Anayasalarında ve Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ifadesini bulan kırsal kalkınma politikaları, içerdiği politika eksiklikleri ve uygulama araçlarının yetersizliğine karşın, çerçevesi çizilen sorunların çözümüne odaklanmıştır. Son dönemde ise, AB'nin genişleme ve katılım öncesi süreçleri için oluşturduğu kırsal kalkınma politikalarının, Türkiye'ye aktarıldığı görülmektedir. Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Mali Araç (IPARD) fonlarının kullanımında, AB kırsal kalkınma politikalarının ulusal mevzuata aktarılması bir ön koşul niteliğine getirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de birçok kurum ve kuruluşun katkısı ile oluşturulan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nin, IPARD önlemleri ile benzerliği dikkat çekici düzeydedir. Bu çalışmada, AB odaklı kırsal kalkınma arayışlarının, Türkiye için uygun politika seçeneği oluşturma kapasitesine ilişkin analitik bir tartışma yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, toprak reformu, kooperatifçilik, kırsal yerleşme, IPARD.

78 milyon hektar yüzölçümüne sahip olan Türkiye, 73 milyon nüfusa sahiptir. Kentleşme oranı % 65 olan ülkede, 24 milyona yakın kırsal nüfus 2.265 belde, 36.527 köy, 42.098 köy altı yerleşme (köy bağılı) olmak üzere toplam 80.890 kırsal yerleşmede yaşamaktadır.¹

* Dr., TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Genel Başkanı

¹ DİE, 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, Yayın no : 2898, Temmuz 2004, Ankara.

Tüm köyler ve nüfusu 25 binden az olan il ve ilçe merkezlerinde toplam hanehalkı sayısı 6.189.351 iken, bunlardan 4.106.983'ü tarımsal faaliyetle uğraşmaktadır.² Bu durum, kırsal alanda hane halklarının uğraşları arasında tarımın baskın yerini ortaya koymaktadır.

Kırsal istihdamın yapısı ve niteliğine ilişkin araştırmalar da, buna koşut bir durum saptaması yapmaktadır.³ Buna göre, kırsal işgücünün % 22,9'u, yani yaklaşık dörtte biri imalat sanayii, ticaret, ulaştırma, inşaat, toplum hizmetleri gibi tarım dışı gelir getiren iktisadi faaliyet kollarında çalışırken, işgücünün geriye kalan % 77,1'si tarımda işlenmektedir. Bu durum, kırsal kalkınma ile tarım sektörü arasındaki güçlü bağa işaret etmektedir.

Bu doğrultuda, kırsal alanın başat iktisadi faaliyeti olan tarımdan koparılmış bir kırsal kalkınma sürecinin, kalıcı ve sürekli sonuçlar doğuramayacağı, bu makalenin temel tezi olarak işlenmektedir. Keynesçi Refah Devleti döneminde Türkiye'nin kalkınma çabalarında bu bağ korunup geliştirilmeye çalışılırken, neoliberal dönemde kırsal kalkınmanın en güçlü iktisadi ayağı olan tarımdan "bağımsızlaştırıldığı" gözlenmektedir. Bu süreç, aynı zamanda kalkınma kavramının içinin boşaltılmasına da işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında, Türkiye'de kırsal-tarımsal kalkınma çabalarının süreklilik ve kopuş içeren dönemleri analiz edilerek, yukarıda belirtilen temel tezin gerekçeleri ortaya konulacaktır.

KIRSAL ALAN KIRSAL KALKINMA

Türkiye'de üzerinde uzlaşılmış bir kırsal alan tanımlaması bulunmamaktadır. 442 sayılı Köy Kanunu,⁴ 5393 sayılı Belediye Kanunu,⁵ Ge-

² DİE, *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2001*, Ocak 2003, Ankara. Aynı kaynakta, nüfusu 5.000'den az yerleşim yerlerinde bulunan "tarım işletmesi" sayısı 3.697.743 olarak belirtilmektedir.

³ Özgür, Teoman, "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Kış 2001, s.41-60.

⁴ Nüfusu iki binden aşağı yurtlara köy, nüfusu 2.000 ila 20.000 arasında olanlara kasaba ve 20.000'den çok nüfuslu alanlar şehir olarak tanımlanır.

⁵ Köylerin veya muhtelif köy kısımlarının birleşerek belediye kurabilmeleri için, en az 5 bin olarak nüfus ölçütü ve mesafe ölçütü getirilmektedir.

nel Nüfus Sayımı (2000),⁶ Genel Tarım Sayımı (2001),⁷ Hanehalkı İş-gücü Anketleri,⁸ Köy Envanteri (1997),⁹ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2003),¹⁰ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Planlama Özel İhtisas Komisyonu Raporu,¹¹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,¹² Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi¹³ gibi metinlerde, farklı kırsal alan tanımı ve ölçütleri kullanılmaktadır. Ancak bu farklı tanımlar, belirli bir nüfus ölçütünün altında nüfus barındıran kentsel olmayan alanların kırsal alan olarak betimlenmesinde ortaklaşmaktadır.

Köy kalkınması ve toplum kalkınması, Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eş anlamlı olarak görülmüştür. Kır-kent ayrımı üzerinden yapılan amaç belirlemeler de söz konusudur; "Kırsal/kentsel ikiliğini hafifletmek, kırsal yerleşmeleri kentin olanaklarına kavuşturmak, iki toplumsal yapı arasındaki nitelik farkını bir derece farkı haline getirmek, Türkiye'deki köy kalkınmasının başlıca amacıdır."¹⁴

Köy kalkınmasına ilişkin tanımlamaların, aynı zamanda köylerin ve köylülüğün kısıtları ile köy kalkınmasının nesnel koşullarını da açıklayıcı nitelikte olması beklenir. Bu doğrultuda olmak üzere "(köy

⁶ Yerleşim yeri temelinde geliştirilen demografik tanımlar bağlamında, "köy nüfusu" köy ve bucak nüfuslarına, "şehir nüfusu" ise il ve ilçe merkezleri belediye sınırları dahilindeki nüfusa karşılık gelmektedir.

⁷ "Köy Genel Bilgi Anketi" tüm köyler ve nüfusu 25 binden az olan il ve ilçe merkezlerinde, "Tarımsal İşletme Listeleri" tüm köyler ve nüfusu 25 binden az olan yerleşim yerlerinde, "Tarımsal İşletmeler (hanehalkı) Anketi" ise tüm köyler ve nüfusu 5 binden az olan il ve ilçe merkezlerinde uygulanmıştır.

⁸ 20 binden az nüfuslu yerleşim yerleri kır olarak tanımlanmıştır.

⁹ Nüfusa bakılmaksızın bucak, köy belediyesi ve köy statüsündeki tüm yerleşim yerleri kapsam içine alınmıştır.

¹⁰ Nüfusu 10 binden küçük olan tüm yerleşim yerleri kırsal örnek çerçevesini oluşturmuştur.

¹¹ Kırsal alan; yaşam ve ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde doğal kaynakların kullanım ve değerlendirilmesine bağlı olduğu; ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme süreçlerinin yavaş ilerlediği, geleneksel değerlerin hayatın şekillendirilmesinde etkili olduğu, yüz yüze ilişkilerin önemini koruduğu, teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansımalarının daha uzun bir zaman aldığı sosyo ekonomik nitelikleriyle "kentsel alanlar dışında kalan mekanlar" olarak ifade edilmektedir.

¹² 20 binden az nüfusa sahip yerleşmeler kırsal yerleşme olarak kabul edilmektedir.

¹³ 20 binden az nüfusa sahip yerleşmeler kırsal yerleşme olarak kabul edilmektedir.

¹⁴ Cavit Orhan Tütengil, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.81.

kalkınması), feodal, yarı feodal ya da kapitalizm öncesi ilişkilerin yaygın olduğu, genel olarak yalnızca tüketim amacıyla üretim yapılabildiği, yahut yine tüketim nesnelere sağlama amacıyla çok sınırlı düzeylerde artığın elde edilebildiği, yüzeysel ve az çeşitli örgütlenmelerin olduğu kapalı bir ekonomik ve toplumsal yapılanmadan; genel olarak pazarda satmak amacıyla üretim yapılan, teknolojik gelişmelerden yararlanarak daha fazla artık elde edilebilen, bireysel, toplumsal ve kurumsal ilişkilerin çok çeşitlenip yaygınlaştığı, özellikle de kentsel yerleşmelerle işlevsel olarak bütünleşik bir ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılanmaya geçiş(tir).”¹⁵

Köy kalkınmasının amaçları arasında, “köy ve kent arasındaki farkı azaltarak Türkiye’nin toplumsal-ekonomik düzeninde başat olan ikili yapıyı kırmak”tan söz edildiğinde, buna ilişkin nesnel koşulların da belirtilmesi gereklidir. “Kırsal yerleşmeleri bütün içindeki yerini ve karşılıklı etkileri göznetmeden kalkındırmak olanaksızdır. Yalnız yerleşmelerin iki uç noktası olarak değil, toplumsal hayatın bütün öğelerinin nicelik ve nitelik olarak değişik görünüşlü, fakat birbirini tamamlaması gereken öğelerini bir arada düşünmek zorundayız. Hele Türkiye gibi köy-kent çelişkisinin büyük olduğu bir ülkede bu ilişkileri titizlikle kavramaya, hatta kurmaya çalışmak gerekmektedir. Bunun içindir ki, kırsal yerleşmeler yakın çevresiyle ilişkili bulunduğu kentsel yerleşmelerle birlikte ele alınmalıdır.”¹⁶

Ancak köy kalkınmasına ilişkin bütüncül yaklaşım, elbette mekan bağlamından öte bir anlam ve içerik taşımak zorundadır. “Köy ve köylü sorunlarını, ulusun tüm kalkınmasından ayrı düşünme eğilimindeki yanılığa değinmek istiyoruz: Genellikle, köye belli bir hizmet götürülürse ya da belli bir çalışma yapılırsa, bunun sonucunda köyün kalkınacağı, köylünün daha iyi yaşam düzeyine ulaşacağı sanılmaktadır. Buna ilişkin örnekler çok görülmüştür. Fakat sonuç değişmemiştir. Çünkü köyün sorunlarını tarımın yapı ve sorunlarından, bunu da Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik yapısından özellikle ayrı tutamayız.”¹⁷

¹⁵ Yücel, Çağlar, *Köy, Köylülük ve Türkiye’de Köy Kalkınması Sorunu*, TZD Yayınları, Ankara, 1981, s.114

¹⁶ Cavit Orhan, Tütengil, *a.g.m.*, s.61

¹⁷ Cevat, Geray, *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler*, TODAİE Yayını, Ankara, 1974 s. 373

Türkiye gibi emek yoğun ilişkilerin kırsal alanda büyük boyutlarda yaşandığı bir ülkede, tarımsal politikaların gelir dağılımına etkisi de büyük önem taşır. “Birçok gelişmekte olan ülkede tarım sektörü istihdam ve kamusal gelir olanağı sağlamak suretiyle önemli bir rol oynar. Bu nedenle, tarımla ilgili vergileme ve fiyat politikaları, emek piyasaları ve hükümet gelirleri üzerinde önemli etkiler yaratırlar.”¹⁸

Bu bağlamda, Türkiye’de kırsal alanın en önemli ekonomik uğraşısı olan tarım sektörünün yapısında kalkınmaya vurgu yapacak değişikliklerin oluşturulması, bu değişimin kırsal mirasın (toprak ve su kaynakları, biyoçeşitlilik, vb) korunması-geliştirilmesine katkı sağlarken ülkenin tarımsal üretiminin artırılıp elde edilen çıktının üretici ve tüketici niteliğindeki geniş halk kesimlerinin refah düzeyini artırıcı bir etki yapması, köy ve köylü sınıfı üzerinde bölüşüm-mülkiyet ilişkileri de dahil olmak üzere olumlu etkiler yaratması ve kırsal yerleşmelerin olanaklarının artırılması, Türkiye kırsal kalkınmasının asal düzlemleri olarak görülmektedir.

TÜRKİYE’DE KIRSAL KESİMİN TOPLUMSAL-EKONOMİK YAPISI

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarının temel doğrultularını saptamada yardımcı olmak üzere, Türkiye kırsalının yapısı temel sorun alanları itibariyle analiz edilecek ve kalkınma planlarının sözü edilen konulardaki çözümlemelerine değinilecektir.

Kırsal Nüfus ve Göç Olgusu

Nüfus, işgücü özelliği ile üretimin önemli unsurlarından birisidir. Öte yandan üretilen ürünlerin tüketilmesi de, nüfusa ve onun sahip olduğu birtakım özelliklere bağlıdır.

Bir ülkenin sosyo-ekonomik açıdan değişim çizgisini saptamada, nüfus ve nüfus hareketlerinin zaman içindeki değişimine ilişkin verilerin kullanılması, oldukça kestirme ve etkin bir yöntemdir.

¹⁸ Pierre-Richard, Agenor, *The Economics of Adjustment and Growth, (Ch. 14: Structural Adjustment: Agriculture, Trade, and the Labor Market)*, The World Bank, Academic Press, Washington DC, 2000, s. 548,549.

Türkiye’de ilk sayımın yapıldığı yıl olan 1927’den 2000 yılına dek olan süreç içerisinde ülke nüfusunun değişimi incelendiğinde, aşağıdaki saptamaların yapılması mümkün olmaktadır: yetmiş yıllık süreç içerisinde nüfus yaklaşık 5 kat artmakla birlikte, nüfus artış oranı giderek düşmektedir. 1927’de her 4 kişiden yalnızca biri kentlerde yaşarken, 2000 yılında Türkiye’nin kentsel nüfusunun toplam nüfusa oranı %65’ler düzeylerine ulaşmıştır. Başka bir deyişle Cumhuriyet’in başında % 75 düzeyinde olan kırsal nüfus 1950’lere kadar sabit kaldıktan sonra, kentlere doğru hareketlenmeye başlamış, özellikle 1980 sonrası bu hareketlilik kır nüfusunun mutlak azalma eğilimine girmesiyle bir göç dalgasına dönüşmüştür. Türkiye’de ilk kez 1980-1985 döneminde kırsal nüfus mutlak olarak azalmaya başlamıştır.

Aşağıdaki tablo ise, 2000-2005 döneminde sivil istihdamın değişimini ortaya koymaktadır:

Tablo 1: Sivil İstihdamın Değişimi, 2000 - 2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İSTİHDAM (2005)						
Sivil işgücü (1000 kişi)	23 078	23 491	23 818	23.640	24.289	24.565
Sivil istihdam (1000 kişi)	21 581	21 524	21 354	21.147	21.791	22.046
Tarım (15+Yaş) (Bin kişi)	7.769	8.089	7.458	7.165	7.201	5.920
İstihdamda Tarım (%)	36	37.6	34.9	35.4	34	29,5
Sanayi	3.738	3.734	3.953	3.836	3.988	4.281
Hizmetler	9.738	9.416	10.086	10.176	9.374	10.101
İşsizlik Oranı (%)	6,5	8,4	10,3	10,5	10,3	10,3

Kaynak: DİE, DPT, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2000, 2005 yılları verileri

Görüldüğü gibi, sözü edilen dönemde tarımsal istihdam hızla daralmaktadır. 2000 yılında tarımın istihdamdaki payı % 36 iken, 2005 yılında bu oran % 29,5’a gerilemiştir. Özellikle 2004’ten 2005’e, 1 milyon 281 bin kişinin sektörden kopuşu, önemle değerlendirilmesi gereken bir gelişmedir.

Kırsal alandaki böylesine bir kopuşun, dikkatle analizi bir zorunluluktur. İstatistiklerin ortaya koyduğu gerçekliğin ışığında anlaşılmaktadır ki, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönüşü, sürecin temel nedenidir.

Bu bağlamda, 2004-2005 tarım yılında yalnızca tütün, fındık¹⁹ ve yaş çay yaprağının fiyatları yükselirken; fiyat düşüşleri yaş meyve sebze % 46, hububatta % 13, yağlı tohumlarda % 12 ve seçilen 19 üründe (buğday, çeltik, mısır, ayçiçeği, pamuk, tütün, soya, fındık, yaş çay yaprağı, narenciye, elma, domates, salatalık, taze fasulye, kavun, taze ve kuru kayısı, yaş üzüm ve şeftali) % 25 düzeyinde gerçekleşmiştir.²⁰ Buna karşılık ortalama girdi maliyetleri % 16 oranında yükselmiştir. Hedef enflasyon oranının % 8 olduğu dönemde, 2005 yılı ortalama kredi faiz oranı % 23, ortalama indirimli faiz oranı (en düşük) % 9 düzeyinde gerçekleşmiştir.²¹

İç ticaret hadlerinin önemli oranda tarım aleyhine döndüğü ve işsizlik oranının % 10'un üzerinde olduğu bir ortamda, tarımdan kopan nüfusun önemli bir bölümünün işsiz kaldığı değerlendirilebilir. Tarımsal işgücünün (i) eğitim düzeyi düşük, (ii) kırdan konumlanan ve (iii) kadın işgücü oranı yüksek (tarımın feminizasyonu) olarak tanımlanabilen temel özellikleri, tarımsal işgücünün yapısal dönüşüm gerekliliklerini zorlayan bir zemin oluşturmaktadır.

Tarımın kadınsallaşması, krizler sarmalındaki Türkiye kırsalında kadın emeğinin konumlanışına işaret etmektedir. Kırdan kente göç, erkekler için işgücüne katılımda küçük bir düşüşe neden olurken, kadınların neredeyse tamamının işgücü dışında kalması sonucunu doğurmaktadır. Tarım sektörü ise, emek yoğun ve az getiri sağlayan özellikleri ile öncelikle erkek işgücü tarafından terk edilen bir üretim alanı olma özelliği taşımaktadır.

¹⁹ Fındıktaki fiyat artışı, Fiskobirlik'in 2004 yılında 5.050000 TL/kg fiyat ilanından sonra, 2005 yılı fiyatlarını 7.450.000 TL/kg olarak açıklaması doğrultusunda ifade dılmıştır. Ancak 2006 yılında Fiskobirlik'in DFİF ve finans piyasasından kredi kullanamaması sonrasında, fiyatlar 2.000.000 TL/kg. düzeyine kadar gerilemiştir.

²⁰ Hatice, Ünal, Sibel, Şerifoğlu, "Ürün Maliyeti ve Üretici Satın Alma Gücündeki Değişimler", *2000'li Yıllarda Tarım Sektörü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2006, s.121

²¹ Necla, Toğa, "Tarımsal Girdilerin Fiyat ve Kullanımındaki Değişimler", *2000'li Yıllarda Tarım Sektörü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2006, s. 59-95.

Bu sonuç, “tarımın kadınsallaşması”nın, kadın emeğinin giderek daha çok istismara açık hale gelmesine ilişkin bir kavramsallaştırma olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadınların emek piyasasında konumlanması, kentlerde farklı “boyutlar kazanmaktadır”. Kırsalda tarımsal üretim alanında “ücretsiz emek sağlayıcı” olan kadın, kentte birçok ferdi çeşitli işlerde çalışan aile içinde diğer çalışanlara destek olma yanında, “gündeliğe gitme”, “evde fason üretim yapma” gibi faaliyetlerle sosyal güvenlikten yoksun çalışma ilişkilerine girmektedir.

İstihdamın mekana göre konumlanmasında da, tarım sektörü ayrıncı özelliklere sahiptir. Türkiye’de toplam istihdamın % 54,1’i bucak ve köylerde konumlanmışken, aynı oran tarım sektöründe % 96,2’ye çıkmaktadır.

Bucak ve köylerde yaşayan işgücünün cinsiyete göre dağılımına ilişkin veriler incelendiğinde ise, kadınların % 31’inin okuma yazma bilmediği, buna karşılık aynı oranın erkeklerde % 9’a düştüğü görülmektedir.

Diğer taraftan, tarım kesiminde istihdam edilenlerin % 1,1’i ücretli, % 5,1’i yevmiyeli, %0,6’sı işveren, % 39,4’ü kendi hesabına çalışan ve % 53,8’i ücretsiz aile işçisi durumundadır. Başka bir deyişle, tarım sektöründeki faal nüfusun % 91’i fiilen kendi işinde veya aile işletmesinde çalışmaktadır.

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, tarım sektöründe genel olarak aile işletmesi için ücretsiz çalışma biçiminin egemen olduğu, işgücünün büyük oranda bucak ve köylerde konumlandığı, sektörde giderek artan bir kadın işgücü yapısının varlığı ve buna koşut olarak eğitim düzeyinin düşüklüğü not edilmelidir.

1991-2001 yılları arasında buldukları yerleşim yerinden ayrılan hane halkı sayısı 569,740 olup, bu sayı toplam hane halkı sayısının % 9,21’ini oluşturmaktadır.

Bu yıllarda 417,465 kişi başka bir yerleşim yerine yerleşmiş olup, bunların % 17,41’i İstanbul’a, % 10,40’ı ise Kocaeli’ne yerleşmiştir. Yerleşim yerinden ayrılan hane halkı sayısının toplam hane halkı sayı-

sı içindeki oranının en fazla olduğu iller ise % 90,78 ile Bitlis, % 32,37 ile Tunceli illeridir.²²

Bu bağlamda, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının odağına alması gereken temel önceliklerden birisi, işsizlik ve göç olgusuna yaklaşım, ülke genelinde dengeli kalkınmanın oluşturulması olmalıdır.

Yukarıda belirtilen sorunun toplum yaşamında kendini önemli ölçüde hissettirmeye başladığı 1990 yılından itibaren, kalkınma planlarında, konu ile ilgili çözümler yaratma çabası gözlenmektedir.

Bu bağlamda; Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)’nda²³ yerleşmelerin kademelenmesinde dengeye ulaşmak ve metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunu azaltmak, bölgelerarası ve bölge içi göçleri yönlendirerek kontrol etmek üzere; metropol altı şehirler, orta büyüklükteki merkezler, az gelişmiş bölgelerin merkezi nitelikteki şehirleri ve merkezi nitelikteki kırsal yerleşme birimlerinin tespit edilip, gelişmelerinin desteklenebilmesi, bunun için gerekli araçların oluşturulması politika olarak kabul edilmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)’nda²⁴ ise, “Geçmişte küçük ve dağınık kırsal yerleşmelerden oluşan bir hakim yerleşme biçimine sahip olan Türkiye’de ara kademeleri atlayarak doğrudan en büyük kentsel merkezlere doğru göç şeklinde kendini gösteren kentleşme hareketi, uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle önemli ekonomik ve sosyal yapı değişikliği sorunlarına, hızla artan kentsel yatırım ihtiyaçlarına ve ülke yerleşme deseninin kademelenmesini bozarak dengesizliklere neden olmuştur. Kentleşmede ülke düzeyinde yatay ve nüfus büyüklükleri itibariyle dikey denge sağlanamamıştır” saptamaları yapılmaktadır. Plan’a göre, kalkınmada öncelikli yörelerde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önem arzeden hızlı demografik gelişmeler ve işsizlik sorunlarını çözebilmek amacıyla, yerel kaynaklar değerlendirilecek, tarımsal gelişme projeleri hazırlana-

²² DİE, 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, Yayın no: 2898, Temmuz 2004, Ankara, s.92, 106

²³ T.C.Resmi Gazete, Tarih : 06.07.1989, Sayı : 20217 (mükerrer), S.181, 182, 1001 ila 1017. maddeler

²⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Ankara, 1995, s. 157-161.

cak, hayvancılık ve sulu tarıma dayalı alanlarda meyve-sebze ve katma değeri yüksek sınaî bitkilerin yetiştirilmesi ve bunları işleyecek olan kırsal sanayilerin kurulması desteklenecek, kırsal üretken istihdam artırılacak ve başta konut sektörü olmak üzere emek yoğun projeler uygulamaya konulacaktır.

Altıncı ve Yedinci Kalkınma Planlarında yerleşme kademelenmesi ve nüfus-göç hareketlerinin doğurduğu sorunlara yönelik planlama çalışmaları uygulama araçları ile birlikte ortaya konulurken, Dokuzuncu Plan doğrudan konuyla ilgili bir hedef açıklamakta, buna karşılık öngörülen hedefe nasıl ulaşılabileceğine ilişkin bir kırsal planlama - uygulama aracı geliştirmemektedir. Buna göre, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007 - 2013)²⁵ 2006 yılında % 28 olan tarımsal istihdamın 2013 yılında % 18,9'a indirilmesinin, halen % 10,4 olan işsizlik oranının da yine 2013 yılında % 7,4'e çekilmesinin amaçlandığı belirtilmektedir.

Kırsal Yerleşme

Türkiye kırsalının en önemli özelliklerinden birisi, kırsal yerleşme sayısının fazlalığıdır. 1980 yılında 36,155 olan köy sayısı, 2000 yılında 37,366'ya ulaştıktan sonra, 2002 yılında 36,527'ye düşmüştür. 2002 yılı itibariyle 2,265'i belde, 36,527 köy 42,098 köy altı yerleşme (köy bağılı) olmak üzere toplam 80,890 kırsal yerleşme bulunmaktadır.

2000 Yılı Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam 67,8 milyon olan nüfusunun 44 milyonu il ve ilçe merkezlerinde, 23,8 milyonu ise yukarıda belirtilen kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır.

DİE verilerine göre, köylerin yaklaşık % 95'i 2000 ve altı nüfusa sahiptirler. 1990 yılında kırsal nüfusun % 72'si 2000 ve daha az nüfusa sahip köylerde yaşamaktayken, 2000 yılında bu oran % 59'a düşmüştür. Bununla birlikte 250 ve daha az nüfusa sahip köy sayısı, 10 yıl içinde 10,886'dan 15,880'e çıkmıştır. Daha üst nüfus gruplarındaki köylerin sayısının azalması ve toplam köy sayısındaki artışın daha düşük düzeylerde kalması, yukarıdaki olgunun köyden kente göç ile açıklanabileceğini göstermektedir.

²⁵ 1 Temmuz 2006 gün, 26215 mükerrer sayılı Resmi Gazete

Çok sayıda ve küçük kırsal yerleşmenin, birim köy-köy altı yerleşme başına az sayıda nüfus barındırıyor olması, toplamda ülke nüfusunun % 35'ini oluşturan bu kesimin yaşam olanaklarını önemli ölçüde zorlaştırmakta, sunulması gereken kamu hizmetinin etkinliğini azaltırken maliyetini yükseltmektedir. Bu durum, Türkiye'nin geneli için ciddi bir sosyo-ekonomik sorun kaynağı oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının odağına alması gereken temel önceliklerden bir diğeri de, küçük ve dağınık kırsal yerleşmelere ilişkin olmalıdır. Türkiye'nin Kalkınma Planları, yukarıda sözü edilen sorunu kapsamalarına almışlar ve çözüme yönelik çeşitli planlar geliştirmişlerdir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) yerleşim yerlerinin dağınık ve küçük birimler halinde olmasının köy kalkınmasını olumsuz yönde etkileyeceğini belirterek, kırsal kalkınmanın bir yerleştirme politikası çerçevesinde düşünülmesini, politika belirlemek için de, kırsal yerleşim ünitelerinin durumlarının öğrenilmesi amacıyla başlatılan araştırmalara hız verilmesini öngörmüştür.²⁶

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977), ilk kez *Merkez Köy* kavramına yer verilmiştir.²⁷ Sayıca çok ve dağınık kırsal yerleşim deseninin sakıncaları, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda* şöyle özetlenmektedir: "Tarihsel olayların oluşturduğu ve giderek ekonomik, sosyal ve fiziksel faktörlerle biçimlenen ve çok sayıda birimlerden meydana gelen dağınık kırsal yerleşme dokusu, gerek köy kalkınmasını, gerek milli kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir... Yerleşme birimlerinin çokluğu ve dağınıklığı, bu yörelere mer-

²⁶ *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*, T.C. Başbakanlık DPT, Ankara, 1963 : Bu doğrultuda Plan, 1967 yılı sonuna kadar her ilden bir ilçenin, 1977 yılı sonuna kadar ise tüm köylerin toplum kalkınması kapsamına alınmasını, bir hedef olarak belirlemiştir. Bu amaçla seçilen "deneme bölgeleri"nde kapsama alınan 53 ilçeden 22'sinde araştırma yapılabilmemiş bunlardan yalnızca 6'sının raporu oluşturulabilmiştir.

²⁷ *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı. Üçüncü Beş Yıl. 1973 - 1977*, Ankara, 1973, s. 864: Plan'da köy tanımı şöyledir; "Köylerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş tüm hizmetlerde, köy ekonomik yapısı büyük bir ağırlıkla tarıma dayalı, kendine özgü toplumsal ilişkileri olan, belli bir yerleşme sınırına sahip ve nüfusu on bine kadar olan yerleşme birimleri olarak tanımlanabilecektir. Ancak hizmet önceliği açısından idari dağılıma göre köy olarak belirlenen yerler dikkate alınacaktır".

kezden götürülen hizmetlerin ve müşterek mahalli ihtiyaçlardan olan yol, içme suyu, elektrik ve benzeri hizmetlerin yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Belediyeler, il özel idareleri ve köy idareleri, kaynakların yetersizliği nedeniyle, kanunlarla belirlenmiş olan görevlerini gereği gibi yerine getirememektedirler. Ayrıca kırsal yerleşme dokusunun niteliği, Merkezi İdare tarafından bu yörelere götürülen hizmetlerin (i) kapsam ve sınırını gereksiz şekilde genişletmekte, (ii) maliyeti artırmakta, (iii) hizmetten tüm kırsal nüfusun yararlanmasını sınırlamakta; sonuç olarak kamuca bu yörelere götürülen hizmetlerin etkenliği azalmaktadır.”²⁸ Bu bağlamda, Plan’a göre, kırsal yerleşme olgusundaki dağınıklık merkez köyler yaklaşımı ile çözümlenmelidir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ise köy kent modelini savunmuştur. Plan’da, kırsal alanda 36115 köy olmak üzere daha küçük nüfuslu olanlarla birlikte tüm kırsal alan yerleşme sayısının 86.000’i aştığı, bu kırsal yerleşmelerin ticaret ve hizmet işlevleri açısından 1922 üst kademe merkezine bağlı oldukları belirtildikten sonra, üst kademe merkezlerinin % 30’unun il ve ilçe merkezi, % 70’inin ise köy ve bucak merkezi olduğu ifade edilmiştir. Plan, “kırsal alanda yer alan bu üst kademe merkezlerinin hem sayıca, hem nitelik açısından yetersiz oluşuna karşın, kırsal yerleşmelerin çok sayıda birimden oluşan dağınık dokusu, kırsal alanlara götürülen hizmetler arasında eşgüdümü güçleştirmekte, yaşam koşullarını iyileştirmede kullanılacak olanakları sınırlayarak yatırımların etkinliğini azaltmaktadır”²⁹ saptamasını yapmaktadır. Bu bağlamda toprak reformu, tarımda kooperatifleşme ve tarımda devlet desteği ile köylünün ekonomik ve toplumsal gelişmesinin sağlanacağı belirtildikten sonra köy-kentlerin işlevleri “etkin gelişme ve hizmet merkezleri” olarak ifade edilmektedir.³⁰

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1985 - 1989) kırsal yerleşmeye yönelik özel bir düzenlemeye yer verilmemiş, merkez köylere

²⁸ DPT, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Ankara, 1973, s.113.

²⁹ *a.k.*, s. 83

³⁰ Dördüncü Plan’da köy kentler şöyle tanımlanmaktadır; “altyapıların yoğunlaştığı, köylünün dağınık gücünü birleştirebildiği, örgütlediği, tarımda sınılaştığı, tarımsal artığı üretken yatırımlara yönelttiği, geçimi için yeni iş alanları yarattığı, köylülerin benimseyeceği bir işbirliği, kamu hizmeti ve örgütlenme merkezi”.

yönelik kısa bir vurgu yapmakla yetinilmiştir. *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990 - 1994)*'nda ise,³¹ “kırsal kesime dinamizm kazandırmak amacı ile kırsal alan planlama yaklaşımı çerçevesinde hizmetlerin ve tarıma dayalı sanayi yatırımlarının merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi desteklenecektir” denilmektedir.

*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996 - 2000)*³², ülke genelinde dengeli bir yerleşme düzenine kavuşmak için, plan kararları doğrultusunda bir yerleşme merkezleri planlamasının yapılacağı belirtilmektedir. Buna göre, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere, yerleşmelerin çok ve dağınık olduğu yörelerimizde yapılacak kamu yatırımlarında, seçilecek bölgesel gelişme merkezlerine öncelik verilecektir. Bu merkezlerin çevrelerindeki daha alt kademe yerleşme merkezlerine de hizmet verecek şekilde sosyal, fiziki ve teknik altyapı yatırımları ile donatılmaları sağlanacaktır”. Bu amaçla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, kırsal alan yerleşim düzeninin planlanmasında, kırsal alan yerleşim gruplarına bir üst kademe hizmet sunacak köy grup merkezleri Merkez Köyler olarak desteklenecektir.

*Sekizinci Plan (2001-2005)*³³ da Türkiye’de 35,014 adet köy ve 40,617 adet bağlısı olmak üzere toplam 75,631 adet kırsal yerleşim ünitesinin bulunduğu belirtildikten sonra, yerleşmeleri elverişsiz köyleri kendi hudutları içinde uygun bir yere taşımak ve parçalanmış köyleri birleştirmek amacıyla, imar planlı, altyapısı hazırlanmış cazibe merkezlerinin oluşturulacağı ifade edilmektedir.

Kırsal Alanda Fiziksel-Sosyal Altyapı

Kırsal yerleşmelerde yaşam kalitesini etkileyen iki önemli unsur, ulaşım ve sağlıklı suya erişim olanaklarıdır. Türkiye’de 2003 yılı sonu itibarıyla 292 bin km. köy yolu bulunmakta olup, toplam köy yolu ağının % 32’si asfalt, % 45’i stabilize kaplamalı, % 19’u tesviyeli, % 4’ü nam yol ve % 0,6’sı beton niteliğindedir. Köy ve köy altı yerleşmele-

³¹ *a.k.*, s.188,189, 1071 ila 1078. maddeler

³² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, S. 157- 161.

³³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, 2000.

rin % 90'ında sağlıklı ve yeterli, % 8'inde sağlıklı ancak yetersiz içme suyu bulunmasına karşın, % 2'sinde sağlıklı içme suyu bulunmamaktadır. Sağlıklı içme suyu bulunan köylerin % 22'sinde şebekeli dağıtım sistemi yoktur, başka bir deyişle çeşme suyundan taşıma suretiyle suya erişebilmektedirler. Yine 2003 yılı sonu itibariyle anca 5.208 köy ve bağlısına kanalizasyon hizmeti götürülebilmiş olup, yerleşim birimlerinin % 94'ünde kanalizasyon altyapısı yoktur.³⁴

Türkiye'de 6 ve daha yukarı yaşta okuma yazma bilen nüfus oranı % 87'dir. Bu oran erkek nüfus için % 94, kadın nüfus için % 81'dir. Kırsal alanda ise genel okuma yazma oranı % 82 olup, bu oran erkeklerde % 91'e çıkmakta, kadınlarda % 73'e düşmektedir.

Benzer bir yetersizlik, sağlık hizmetleri için de söz konusudur. Kırsal yerleşimdeki kadınların % 48'i doğum öncesi herhangi bir tıbbi bakım almamaktadır. Daha şanslı olanlardan % 42'si doktor, % 9'u ebe-hemşire, % 1'i geleneksel ebe hizmeti almaktadırlar.

Kırsal kesimde sosyal güvenlik alanında da önemli bir açık bulunmaktadır. 2003 yılı itibariyle 923 bin çiftçi Bağ-kur, 165 bin tarım işçisi ise SSK kapsamında bulunmaktadır. Bu bağlamda, çiftçi ve tarım işçilerinin büyük çoğunluğu sosyal güvenlik şemsiyesi dışında ve oldukça zor koşullarda çalışmaktadırlar.

Tarıma dayalı kırsal kalkınma çabalarında, verimi etkileyen en önemli girdi olması nedeniyle, sulanabilen tarım alanı büyüklükleri önem taşımaktadır. Türkiye'de, teknik ve ekonomik ölçütlere göre sulanabilecek tarım alanı büyüklüğü 8,5 milyon hektar düzeyindedir. Buna karşılık, 2001 GTS Köy Genel Bilgi Anketi sonuçlarına göre,³⁵ 5,2 milyon hektar alan sulanabilmekte olup; sulanan alanın % 37,44'ü akarsudan, % 28,20'si kuyudan, % 15,74'ü barajdan, % 9,14'ü kaynaktan, % 4,07'si göletten, % 2,84'ü gölden ve % 2,57'si diğer kaynaklardan elde edilen su ile sulanmaktadır. Sulanan alanın % 45,72'si devlet tarafından yapılan sulama tesisinden yararlanılarak sulanırken, % 54,28'i ise yurttaşın kendi olanakları ile sulanmaktadır. Veriler, kırsal kalkınmanın en önemli politika araçlarından birisi olması gereken

³⁴ Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü verileri

³⁵ DİE, 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, Yayın no: 2898, Temmuz 2004, Ankara, s.90, 91.

tarım sektöründe, birincil önemdeki sulama olanaklarının çok yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, kırsal yerleşim yerlerinin ancak % 1'inin köy yerleşim planları, köy iskan projeleri gibi planlama çalışmalarına konu olduğu bilinmektedir.

Bu gerçekler göstermektedir ki, kırsal alanın fiziksel ve sosyal altyapı sorunlarının giderilmesi, Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının temel öncelikleri arasındadır.

Türkiye, en önemli sosyal altyapı hizmetlerinden olan eğitime yönelik, özgün bir model üretmiştir. Köy Enstitüleri Modeli, Türkiye kırsal alanının eğitim açığını kapatmak için kurgulanmış ve kısa sürede oldukça başarılı sonuçlar üretmiş bir sistemdir. 1936-40 döneminde köy öğretmenleri yetiştirildikten sonra, deneme amaçlı üç öğretmen okulu açılmıştır. Ardından, 17 Nisan 1940 tarihli Köy Enstitüleri yasası ile 1940-48 aralığında 21 Köy Enstitüsü açılmış, 1942'de Hasanoglan'da Yüksek Köy Enstitüsü kurulmuştur. Enstitülerde müzik-tarım-marangozluk-balıkçılık-ayakkabı tamirciliği gibi yaşamın tüm alanlarında yetkin, aydınlanma neferleri yetiştirilmiştir.³⁶ Ancak bu aydınlanma ocaklarına, 27 Ocak 1954'te Köy Enstitüleri ilköğretim okulları ile birleştirilerek fiilen son verilmiştir.

Türkiye'nin planlı dönemde ürettiği beş yıllık kalkınma planlarında, kırsal alanın fiziksel ve sosyal altyapı sorunlarına yönelik olarak kapsamlı bir planlama anlayışı ortaya konulmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977), köye yönelik altyapı ve toplumsal hizmetlerin bir bütün içinde köye götürülmesinden söz edilmektedir. *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)* kırsal alanda gelişmenin hızlandırılması, yaşama düzeyinin yükseltilmesi gibi temel hedefler belirlemiştir.

Sekizinci Plan'da (2001-2005),³⁷ "kırsal altyapının oluşturulması kapsamında, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine yönelik tarımsal altyapının yaygınlaştırılması, kaynakların yönetimi ve etkin kullanı-

³⁶ Enstitülerde 1940 - 53 yılları arasında 17,341 köy öğretmeni, 8,675 öğretmen, 1,248 sağlık memuru, 204 köy Enstitüsü öğretmeni mezun edilmiştir.

³⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, 2000.

mına dair çalışmaların yapılmasının önemini koruduğu” belirtilmekte, kırsal altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılmasında merkezi kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin eşgüdüm içinde çalışmalarının sağlanacağı ifade edilmektedir.³⁸ Plan, kırsal kesimde gerçekleştirilen içme suyu, kanalizasyon ve çok maksatlı sosyal tesislerin işletme, bakım ve onarım hizmetlerinin kullanıcılar tarafından yürütülmesi için gerekli kanuni düzenlemelerin yapılacağını ifade ederek, piyasacı bir yaklaşımı ilk kez ifade etmiştir.

Kırsal Kalkınma ile Tarım Sektörü Arasındaki Güçlü Bağ

Türkiye’de tarım sektörünün, ülkenin kırsal ekonomisinde tuttuğu yer aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 2: Yerleşim Yeri ve Tarımsal Faaliyette Bulunmasına Göre Hane Halkı Sayısı

Tarım	TÜRKİYE		
	1980	1991	2001
Toplam yerleşim yeri sayısı	36.126	36.371	37.009
Toplam hane halkı sayısı	3.794.072	4.764.066	5.160.264
Tarımsal faaliyette bulunmayan hane halkı sayısı	359.909	672.476	1.462.521
Temel tarımsal faaliyette bulunan hane halkı sayısı	3.434.163	4.091.531	3.697.743

Kaynak: DİE, 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, Yayın no: 2898, Temmuz 2004, Ankara, s.29

Tablodan da izleneceği üzere, 1991 yılında, Türkiye kırsalında bulunan toplam hane halkının % 86’sı tarımsal faaliyette bulunurken, aynı oran, 2001 yılında, % 71’e gerilemiştir.

³⁸ Plan bilgilerine göre, kırsal alanda bulunan köy ve köy altı yerleşmelerinin tamamına elektrik ve yol hizmeti götürülmüştür. Bu yerleşmelerin % 75’inde yeterli ve sağlıklı, % 11’inde sağlıklı ancak yetersiz içme suyu bulunurken, % 14’ünde sağlıklı içme suyu bulunmamaktadır. Sağlıklı içme suyu bulunan kırsal yerleşmelerin % 43’ünde şebekeli dağıtım sistemi kurulmuştur. Köylerin % 75’inde kanalizasyon sistemi bulunmaktadır.

1980-2001 aralığında, Türkiye kırsalındaki yerleşim yeri sayısı % 2,44 artarken, hane halkı sayısı bu oranın oldukça üzerine çıkmış ve % 36 oranında artmıştır. Söz konusu % 36'lık genel artışın, tarımsal uğraşlara “yönelimi” ise ilginç bir görünüm sergilemektedir. Aynı dönemde, tarımsal faaliyette bulunan hane halkı sayısı ancak % 7.67 oranında artarken,³⁹ tarımsal faaliyette bulunmayan hane halkı sayısı % 86,84 oranında artmıştır.

Türkiye'nin tarım arazisi kullanım göstergeleri, 3,6 milyon hektar nadas alanı ve 1,9 milyon hektar kullanılmayan arazinin toplamı olan 5,5 milyon hektar alanın, tarıma elverişli olduğu halde, su yokluğu ve tarımsal faaliyetlerin ekonomik olmaktan çıkması, göç vb. nedenlerle işlenemediğini ortaya koymaktadır.

Tarım arazisi-mülkiyet ilişkileri ise, yüzyıllardır taşınan adaletsiz yapının son görünümleri olarak not edilmektedir.

Tablo 3: Arazi - Mülkiyet İlişkileri A. İşletme sayısı B. Arazi (dekar)

		TÜRKİYE, 1991		TÜRKİYE, 2001	
		Sayısal	%	Sayısal	%
İşletme	A	3 966 822	100	3 021 190	100
Büyüklikleri (da)	B	234 510 993	100	184 329 487	100
Yoksul köylüler	A	2 659 738	67	1 958 266	65
50' den az	B	51 889 612	22	39 331 133	21
küçük köylüler	A	713 149	18	559 999	19
50 - 99	B	46 750 693	20	38 123 216	21
orta köylüler	A	557 097	14	481 018	16
100 - 499	B	95 704 065	40	85 957 939	47
zengin köylüler	A	24 201	0.6	17 431	0.6
500 - 999	B	14 982 493	6	11 218 554	6
Toprak ağası, kapitalist	A	12 637	0.32	4 476	0.14
toprak sahibi 1000- +	B	25 184 130	10.73	9 698 645	5.26

Kaynak: DİE 1991 ve 2001 Genel tarım sayımı, Tarım işletmeleri (hanehalkı) araştırma sonuçlarından hesaplanmış, değerlendirme kolaylığı sağlaması bakımından, rakamlar tama iblağ edilmiştir.

2001 GTS sonuçlarına göre görülmektedir ki, köylünün en yoksul % 65'inin kontrol ettiği tarım arazisi tüm arazilerin % 21'i iken, en varıl %0,75'lik kesim tüm arazi varlığının % 11'den fazlasına sahip durumdadır.

Arazinin işletilmesinde ortaya çıkan tasarruf ilişkileri ise, şöyle bir görünüm sergilemektedir; 1991 GTS ve 2001 GTS Tarımsal İşletmeler Anketi sonuçlarına göre Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük bir kısmı (sırasıyla % 92.57 ve % 81.34) yalnız kendi arazisini işletmektedir. Türkiye'de kendi arazisi olmayıp başkasından kira, ortakçılık, yarıcılık vb. şekillerde tuttuğu araziye işleten işletmelerin toplam işletme içindeki oranı 1991 GTS'de %1.65 iken 2001 GTS'de %3.56'ya yükselmiştir. Kendi arazisi olmayan işletmelerin 1991 GTS'de %71.27'si, 2001 GTS'de %51.03'ü yalnız kira ile arazi işlettikleri belirlenmiştir.

1991 ve 2001 Yılı tarım sayımları, değişimin analizinin yapılabilmesi amacıyla karşılaştırıldığında, kiracılık-ortakçılık ilişkisinin 10 yıl içinde iki kattan fazla artış göstermesi, önemle not edilmesi gereken bir gelişmedir. "1991'de kiracılık-ortakçılık vb. şekilde tarımsal faaliyette bulunan işletmelerin işledikleri arazi, toplam arazinin % 11,5'i iken, 2001'de % 26'sına çıkmıştır. Bu işletmelerden kendi arazisi olup, toprak kiralayanların işledikleri arazi ise % 9,7'den % 22,4'e ulaşmıştır."⁴⁰

Kiracılık-ortakçılık ilişkilerinin önemli oranda artmasında, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi sonrasında, hane halkı gelirinin sabitlenebilmesi ya da geçim koşullarının altına gerilemesinin önlenmesi için, yeter toprağı olmayan köylünün, Chayanov'cu anlamda,

³⁹ DİE, *2001 Genel Tarım Sayımı*, Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları, Ankara, Temmuz 2004, s.39. 1980 ve 1991 tarım sayımlarında olduğu gibi, 5000 nüfus ölçütü (nüfusu 5000'den aşağı olan yerleşim yerleri) kullanıldığında, temel tarımsal faaliyette bulunan hane halkı sayısı, yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, 2001 yılı sayımında 3697743 olarak saptanmıştır. Diğer taraftan, aynı sayımda, 25000 ölçütü kullanıldığında, temel tarımsal faaliyette bulunan hane halkı sayısı 4106983 olarak ortaya çıkmaktadır.

⁴⁰ Bahadır, Aydın, *Ölçek Büyüklüğü Toprak Parçalılığı ve Arazinin Tasarruf Şekline Göre Tarımsal İşletmelerin Analizi*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:5, Ankara, 2006, s.87

kendi emeğini sömürme pahasına daha çok emek harcamasına yönelik çabası başat rol oynamaktadır.⁴¹ Kiracılık-ortakçılık ilişkilerinin yaygınlaşmasında diğer bir faktör ise, özellikle sulanabilir alanlarda mekanizasyon olanaklarından yararlanarak üretim yapan işletmelerin, gelirlerini ençoklaştırabilmek için ölçek ekonomisinden yararlanma çabalarıdır.

Sulama olanağı bulunmayan, nadas yoluyla bir yıl toprağını ekip ertesi yıl arazide su birikmesi amacıyla üretim yapamayan ve bu bağlamda elde ettikleri yetersiz geliri iki yıla paylaşırma zorunda olan küçük köylülerden başlamak üzere, hızlı bir toprak terki eğiliminin yaşandığı görülmektedir. Bilinmektedir ki, yalnızca 1999-2002 yılları aralığında, üretici, 450 bin hektarı ekmekten vazgeçmiştir.⁴²

Gezici ve geçici tarım işçileri, fındık ve pamuk toplama, pancar çapalama, bağ-bahçe işleri yapma gibi iş olanakları için, en uygunsuz koşullarda Türkiye içinde seyahat etmeye ve çalışmaya devam etmektedirler. “En alttakiler” tanımlamasına uygun biçimde, sosyal güvensiz ve düşük gündelikli koşullar bile, gezici ve geçici tarım işçilerinin hem kendi aralarında (hemşerilik-alt kimlik-dinsel kimlik ilişkileri) hem de işçi ile makine arasında giderek şiddetlenen bir rekabet doğurmaktadır. Ege, Çukurova ve Harran’da sayıları artan pamuk toplama makineleri, getirdiği maliyet düşürücü etki yanında, doğurduğu sosyolojik sorunlarla birlikte değerlendirilmelidir.

Bu çerçeve içinde, sınıf içi-sınıflar arası ilişkiler ve arazi mülkiyeti dağılımındaki adaletsizlikler, kırsal kalkınma politikaları kapsamında ele alınması ve uygun bir hedef belirlemesi ile planlanması gereken sorun alanları olarak ortada durmaktadırlar.

Türkiye’de toprak reformunu gerekli kılan arazi mülkiyetinin dağılımındaki adaletsizlikler, Osmanlı’dan devralınan yapıdan bu yana devam etmektedir. 1912-1913 yıllarında yapılan ve 1 milyon aileyi kapsayan tarım sayımına göre, tüm ailelerin % 5’ini oluşturan derebe-

⁴¹ Zülküf, Aydın, “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Bahar ’88, Ankara, 2001, s. 11-31.

⁴² The World Bank, *Turkey-A Review of the Impact of the Reform of Agricultural Sector Subsidization*, Washington D.C., March 2004, s. ix - xvi

yi ve toprak ağası niteliğindeki kesimler tüm toprakların % 65'ine sahipken; geriye kalan % 87 aile toprakların ancak % 35'ini kontrol edebiliyor, % 8 ailenin ise hiç toprağı bulunmuyordu. 1927 yılı sayımlarına göre ülkede 1751239 tarım işletmesi bulunmaktadır ve toprak dağılımı son derecede adaletsizdir.

Dönemin iktidarı, 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı “Bazı Şahsın, Şark Menasıkından, Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun” ve bunu izleyen 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı “Şark Menakısı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzih Edilecek Araziye Dair Kanun” ile toprak reformu konusunda önemli bir başlangıç yapmıştır. İlk kanun ile Doğu bölgelerine özgülenen toprak dağıtımı, ikinci kanun ile ülke geneline yayılmıştır. 1929'dan sonra hem Doğuda, hem de Muğla ve Konya'da bazı büyük çiftlikler kamulaştırılmış ve köylülere dağıtılmıştır. Ancak bu gelişmeler, büyük toprak sahiplerinin Şurayı Devlete, yani Danıştay'a yaptıkları başvurunun iptal kararı ile sonuçlanması üzerine tamamlanamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, terhis olan askerlerin de durumu dikkate alınarak, yeni bir toprak reformu çabasına girişildi. 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” çiftçiye arazi, işletme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının işlenmesini sağlamak amacına odaklanmıştır. Ancak bu çabalar da, Meclis'te CHP içindeki toprak ağalarının muhalefeti ile karşılaştı, sonuç vermedi. 1950 Ziraat Sayımı sonuçlarına göre, köylerde yaşayan 2760304 ailenin 336860'ı topraksızdır. Toprak dağılımının en adaletsiz olduğu üç bölge, sırasıyla Akdeniz, Güneydoğu ve Ege Bölgeleridir. Akdeniz ve Ege'de büyük mülkiyet, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde büyük ölçekli pazara yönelik üretim anlamına gelirken, Güneydoğu Anadolu'da feodal üretim ilişkilerini ve az gelişmiş tarımsal yapıları işaret etmektedir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun başarısızlığı ve Türkiye'nin adaletsiz toprak dağılımı temelinde tarım sorunlarının giderek ağırlaştığı bir süreçte, 1961 Anayasası'nın 37. maddesinde, toprak mülkiyeti alanında özlü ve buyurucu hükümler getirildi. Ancak izleyen süreçte, ülkenin bir toprak reformuna değil, tarım reformuna gereksinimi bulunduğu konusundaki görüş ısrarla savunulmuş, böylece kavramın içi boşaltılmıştır.

1973 yılında, *Toprak ve Tarım Reformu Kanunu* kabul edilmiştir. Yasa esas olarak üretimin artırılmasını, topraksız ve az topraklı çiftçi ailelerinin topraklandırılmasını öngörüyordu. Uygulama için seçilen Urfa ilinde kamulaştırılan 1,6 milyon dekar arazinin 231 bin dekarı 1218 aileye paylaştırıldı. Oysa toprak için 75 bin aile başvurmuştu. Yasa, 1977’de, Anayasa Mahkemesi’nce iptal edildi. Süresi içinde yeni yasa çıkarılmayınca, kamulaştırılan topraklar eski sahiplerine iade edildi. Böylece toprak reformu girişimleri bir kez daha başarısızlıkla sonuçlandı.

Türkiye’nin Kalkınma planlarında da, tarım ve kırsal kalkınma bağına işaret edilmekte, toprak reformunun gerekliliği savunulmaktadır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1977), tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesinden söz edilmektedir. *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1979-1983)* ise toprak düzeltimi, devlet düzenlemesi ve desteği, tarımsal gelişme ile köylü kalkınmasını bir tutma, tarımdan işleyim toplumuna sağlıklı bir geçiş, köylünün kalkınma olanaklarının, üretim gücünün ve gelirinin artırılması, kırsal alanda gelişmenin hızlandırılması, yaşama düzeyinin yükseltilmesi gibi temel hedefler belirlenmiştir.

1982 Anayasasının “*Toprak Mülkiyeti*” başlıklı 44’üncü maddesi, devlete, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almak görevini yüklemiştir. Anayasa hükmünün devamında ise, bu amaçla dağıtılan toprakların bölünemeyeceği, miras hükümleri dışında başkasına devredilemeyeceği ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçuları tarafından işletilebileceği ifade edilmektedir.

*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (1996-2000)*⁴³ saptamalarına göre; toprak ve su kaynaklarının kullanımının planlanması ile yönetimi konusunda, ülke genelinde belirlenmiş kapsamlı bir politika bulunmamaktadır. Toprak ve su kaynaklarının potansiyelinin tespitine ilişkin veri toplama, etüd ve araştırma çalışmalarına yeterince önem

⁴³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, s. 157- 161.

verilmemektedir. Yatırım programında yer alan proje paketinin ve bekleyen proje stoğunun büyüklüğü göz önüne alındığında, mevcut yatırım imkanları ile tarımsal altyapı ihtiyacının ülke genelinde arzulan düzeyde ve sürede karşılanması mümkün görülmemektedir. Yatırım programında büyüyen proje paketi nedeniyle, kalkınma planı hedefleri ve bütçe imkanları çerçevesinde uygulamaları sürdürülen projelerin ekonomikliği ortadan kalkmakta ve projelerden beklenen faydanın zamanında temini mümkün olamamaktadır.

*Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013)*⁴⁴ “tarımsal yapının etkinleştirilmesi” başlıklı bölümde, son on yılda tarım dışına çıkarılan verimli tarım alanı toplamını 1,26 milyon hektar olarak not edilmektedir. Plan'ın 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nu geliştirmesi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılmasını ise eksiklik olarak ima eden yaklaşımı ilginçtir. Plan'ın tarım sektörüyle ilgili hedeflerin sıralandığı bölümünde ise, Türkiye'nin tarım sektörü ve kırsal alanlarında yaşanan sorunların çözülebilmesi için yıllardır yapılagelmekte olan öneriler yinelenmektedir. Bu kapsamda; “AB Katılım Öncesi Yardımlardan da yararlanılarak, tarımsal işletmelerde ölçek büyüklüğünün artırılması yanında, başta üretim teknikleri ve üretim koşullarının iyileştirilmesi olmak üzere, tarım ve gıda işletmelerinin modernizasyon çabaları, belirlenecek öncelikler çerçevesinde desteklenecek ve tarım-sanayi entegrasyonu özendirilecektir.”

Kırsal Alanda Örgütlenme Yapısı

Türkiye kırsal alanında, kamu ve kamu dışı organizasyonlar, örgütlenme modelleri bulunmaktadır. Merkezi kamu yönetimi içinde tarıma yönelik hizmet sağlayan kuruluşlar yanında, baskı grubu niteliğindeki üretici örgütleri, demokratik kitle örgütü niteliğindeki meslek kuruluşları, çeşitli sivil toplum kuruluşları da sektörde yerlerini almaktadırlar. Ayrıca ekonomik amaçlı kuruluşlar olan tarımsal kooperatifler, yetiştirici birlikleri, ihracatçı birlikleri, özel şirketler de ülke kırsalında çeşitli faaliyetler içerisinde bulunmaktadır. Bu yapılar içinde, üretici örgütlenmesi olarak kooperatifler öne çıkmaktadır.

⁴⁴ 1 Temmuz 2006 gün, 26215 mükerrer sayılı Resmi Gazete

Tablo 4: Türkiye’de Üretici Örgütlenmesinin Yapısı

Kooperatif Türü	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Pancar Ekicileri Kooperatifleri	31	1.620.430
Tarımsal kalkınma Kooperatifleri	5.536	709.613
Sulama Kooperatifleri	2.248	266.268
Su Ürünleri Kooperatifleri	421	22.660
Tarım Kredi Kooperatifleri	2.281	1.557.817
Tarım Satış Kooperatifleri	340	664.419
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	68	33.000
Yaş Sebze Meyve Kooperatifleri	22	581
Ziraat Odaları	642	3.800.000
Çiftçi Dernekleri	539	230.000

Kaynak: TKB, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, 2004

Görüldüğü gibi, Türkiye’de 8,9 milyonu aşkın, kooperatif, oda, dernek üyesi üretici bulunmaktadır. Dört farklı yasa altında çalışan kooperatiflerin nicelik açısından ulaştığı büyüklüklere karşın, çağdaş bir gelişim düzeyi yakaladığından söz edilemez.

Tarımsal Amaçlı Kooperatifler (Tarımsal Kalkınma, Pancar Ekicileri, Sulama, Su Ürünleri, Tarım Satış, Tütün Tarım Satış, Tarım Kredi Kooperatifleri) yanında Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri (TSK) (Tariş, Çukobirlik, Antbirlik, Fiskobirlik, Trakya Yağlı Tohumlar Birliği, Güneydoğubirlik, Karadenizbirlik, Marmarabirlik, Tiftikbirlik, Gülbirlik, Kozabirlik, Taskobirlik ve Kayısbirlik) nicel büyüklüklerine karşın, yaşama müdahil olma gücü açısından arzu edilen düzeyde değildir.

TSK, 4572 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini Yeniden Yapılandırma Yasası”nın öngördüğü bir süreç içinde bulunmaktadır.

lar. 2000 yılı İlerleme Raporu'nun⁴⁵ "Ortak Piyasa Düzenleri" bölümünde, TSK'lerine yönelik olarak 2000 Haziran'ında çıkan Yasa'nın, sektörde kamunun rolünü azaltmak bakımından "önemi" vurgulanmaktadır.⁴⁶

Diğer yandan, 5200 sayılı Üretici Birlikleri Yasası yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, dernek statüsü altında çalışan birlik yapısı öngörmesi ve örgütlenmeyi teşvik edici bir içerikten yoksun olması nedeniyle, kırsal alan örgütlenmesine önemli bir katkı yapmamıştır. "AB'ye uyum" iddiası ile çıkarılan bir Yasa'nın 2004 Yılı İlerleme Raporu'nda eleştirilmesi,⁴⁷ işin diğer bir ilginç boyutunu oluşturmaktadır.⁴⁸

Bu bağlamda, Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarının, sayıca büyük-etkisiz-dağınık üretici örgütlenmesi sorununa, bu çerçevede olmak üzere de tarım ürünlerinin pazarlama kanallarında araçların egemen olduğu yapılara ilgi duyması, uygun çözümler yaratmaya çaba göstermesi beklenir.

⁴⁵ 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession

⁴⁶ Toplulukta 23 adet (hububat, çeltik, şeker, zeytinyağı, sığır eti, domuz eti, koyun ve keçi eti, kümes hayvanları, yumurta, şarap, süt ve süt ürünleri, tütün, su ürünleri, taze meyve-sebze, işlenmiş tahıl ürünleri, işlenmiş meyve - sebze, keten-kenevir, şerbetçi otu, kurutulmuş hayvan yemi, tohumluklar, yağlı tohumlar ve ipek böceği) ortak piyasa düzeni (common market order) varken, Rapor'un bunlara hiç değinmemesi, bu alanda müktesebat uyumundan hiç söz etmemesi, buna karşılık ilgili bölümde TSKB'leri üzerinde yıkıcı etkileri ilerleyen yıllarda daha net anlaşılacak olan 1 Haziran 2000 tarih, 4572 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Hakkında Kanun" a atıf yapması, AB'nin hangi alanlarda müktesebat uyumuna yönelik bir derinleşme isteği, buna karşılık hangi alanlarda aceleci davranmadığına yönelik analitik bir çalışma için önemli ipuçları sağlamaktadır. Topluluk ortak piyasa düzenleri kapsamında desteklenen ürünler ve buna karşılık Türk destekleme sistemi için; Gökhan GÜNAYDIN, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Sektörü : Belgelerin İzinde Bir Analiz", *Demokrasi Platformu*, sayı:3, Yaz 2005, Ankara, s.147-173; Tarım Satış Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması sürecinin sonuçları için; Gökhan GÜNAYDIN, "Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü", *Liberal Reformlar ve Devlet*, Nisan 2003, Ankara, s. 43-122.

⁴⁷ Commission of the European Communities, SEC(2004) 1291, 2004 *Regular Report On Turkey's Progress Towards Accession*, Brussels, 6.10.2004

⁴⁸ Raporda, Ortak Piyasa Düzenleri mekanizmalarının birçoğunun uygulanmasına henüz başlanmadığı, meyve sebze sektöründe AB pazarlama ölçütlerinin dışarıda kullanıldığı ancak iç pazarda kullanılmadığı, yürürlüğe giren "Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu"nun Komisyon'un tavsiyesi dikkate alınmadan hazırlandığı ve belirtilen temel amacına nasıl ulaşacağını kestirmenin güç olduğu ifade edilmektedir.

Bu kapsamda *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977)*, pazarlama-tüketim-kredi-donatım işlevlerine yönelik çok yönlü bir kooperatifçiliğin yaşama geçirilmesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983)* da kırsal alanda örgütlenme modeli olarak kooperatifleşme savunulmaktadır. *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000)*,⁴⁹ kırsal kesimde çağdaş ihtiyaçlara uygun hizmet ve bilgi akımının kolaylaştırılması, kooperatifçiliğin etkinleştirilerek yaygınlaştırılması için rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesine önem verileceği ifade edilmektedir. *Sekizinci Plan (2001-2005)*⁵⁰ ise, kırsal kesimin ekonomik yönden güçlendirilmesi için kooperatif organizasyonları altında teşkilatlanmasının sağlanacağı ve kooperatiflerin teknik ve mali yönden destekleneceği ifade edilmektedir.

*Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007 - 2013)*⁵¹ ise 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu, örgütlenmeyi destekleyici bir çerçeve oluşturulmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

AVRUPA BİRLİĞİ KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ TÜRKİYE'YE TRANSFERİ

Avrupa Birliği, 1958 yılındaki kuruluşundan bu yana, kırsal kalkınma politikalarında ve bu politikaların tarımla ilişkilendirilme biçiminde önemli değişimler yaşamıştır. Kuşkusuz, birer sonuç niteliğinde ortaya çıkan bu değişimlerde, Topluluğun yarım asırlık geçmişi boyunca dünyada ortaya çıkan değişimler etkin olmuştur. Bu kapsamda, 1970'li yılların sonunda Keynesci Refah devleti döneminden neoliberalizme geçiş, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından AB'nin genişleme politikalarının Avrupa kapitalizminin yeni gereksinimlerine göre değişmesi, 2004 ve 2007 yıllarında Birliğe katılan toplam 12 ülkenin kırsal alan yatırımları için büyük kaynak gereksinimini AB'nin karşılamak istememesi, Maastricht sonrası ortaya çıkan

⁴⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, S. 157- 161.

⁵⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, 2000.

⁵¹ 1 Temmuz 2006 gün, 26215 mükerrer sayılı Resmi Gazete

“çok vitesli Avrupa” yapısının, tüm bu zemini kavrayacak esneklikte bir politika temelini AB’ye sağlamış olması, dönemin önemli kavşakları olarak sayılabilir. Aşağıda, önce AB’nin kırsal kalkınma politikalarındaki dönüşümün temel dinamikleri ortaya konulacak, ardından AB’nin Türkiye’ye politika transferi süreçlerine değinilecektir.

AB Kırsal Kalkınma Politikalarında Değişim

Avrupa Birliği’nde, temel olarak 15 merkezi ülke ile 2004 ve 2007 yıllarında Topluluğa katılan 12 yeni ülkenin kırsal alanlarının özellikleri ve bu bağlamda “sorun çözücü” kırsal kalkınma politika gereksinimleri arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Görece benzer gelişmişlik derecesine sahip AB-15 ülkelerinin kırsal alanları arasında dahi, bu anlamda ciddi farklılıkların bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Bu çerçevede AB-15 ülkelerini kırsal alanlarının özellikleri bakımından gruplandırma çabasına girişildiğinde, kırsal alanı benzer özellikler taşıyan merkezi AB ülkeleri (İngiltere, Almanya, Fransa, Belçika, Avusturya, Luxemburg), kuzey ülkeleri (Hollanda, İsveç, Finlandiya, Danimarka) ile İrlanda ve Akdeniz ülkelerinin (İtalya, Portekiz, İspanya, Yunanistan) hem grup içinde hem de gruplar arasında çok farklı kırsal alan özellik ve sorunlarına sahip oldukları görülür.⁵²

1 Mayıs 2004 tarihinde topluluğa katılan 10 ülkeden 8’i Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesidir. Ada ülkeleri olan Malta ve Güney Kıbrıs bir tarafa bırakılırsa, diğer MDAÜ’leri, sosyalist geçmişlerinden kaynaklanan birtakım ortak kırsal özellikler taşımaktadırlar. Bununla birlikte, coğrafi ve ekolojik koşulları bağlamında sözü edilen ülkeler de kendi içlerinde gruplandırılabilirler. Baltık ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya alanlarının önemli bir kısmı ormanla kaplı küçük ül-

⁴⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, S. 157- 161.

⁵⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, 2000.

⁵¹ 1 Temmuz 2006 gün, 26215 mükerrer sayılı Resmi Gazete

⁵² Daha ayrıntılı bilgi için, Gökhan, Günaydın, *Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye, Kırsal ve Tarımsal Politikalar*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, Ekim 2006.

kelerdir. Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Polonya ve Macaristan 1 Mayıs 2004 tarihinde Topluluğa katılan ülkelerden Doğu Avrupa ülkeleri grubunu oluşturmaktadır. Bunlardan Çek Cumhuriyeti ve Slovak Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan 1990'lı yılların başına kadar varlığını sürdüren Çekoslovakya'nın bölünmesi ile oluşmuşlardır. Slovenya ise, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, Sırbistan-Karadağ ve Hırvatistan ile birlikte bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Bu bağlamda, yıllarca aynı coğrafyayı ve kültürü paylaşmış ülkelerin kırsal kalkınma konusundaki yapı ve sorunlarının benzerliğini doğal karşılamak gerekir. Güney Kıbrıs ve Malta'nın, Ada ülkeleri olarak, kırsal kalkınma alanındaki sorun ve öncelikleri, diğer ülkelere oldukça farklıdır.

Diğer yandan, 1 Ocak 2007 tarihinde Topluluğa katılan Bulgaristan ve Romanya yanında, 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlama kararı almış olan ve halen tarama sürecini yaşayan Türkiye ve Hırvatistan'ın kırsal yapısının özellikleri ve sorunları, nitel ve nicel olarak üye ülkelere önemli oranda farklılıklar göstermektedir.

1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde geliştirilen ilk uluslararası politika seti olan Ortak Tarım Politikası'nda, kırsal kalkınma konusu her zaman değişik boyutlarıyla gündemde kalmış, dönemin gereksinimlerine uygun bir şekilde oluşturulan politika araçlarıyla alan yönetilmiştir.

Başlangıçta Topluluğun kırsal-tarımsal altyapı sorunlarını çözmeye yönelik bir anlayış içinde kurgulanan kırsal kalkınma kavramı, "klasik" sorunlar çözüldükçe, diğer boyutlarıyla gündeme taşınmış; hatta farklı sorunların çözümüne katkı sağlaması için kullanılan bir araç niteliğine dönüştürülmüştür.

1958-1987 döneminde uygulanan klasik kırsal kalkınma politikaları döneminde, tarımsal politikaların tamamlayıcısı olarak kurgulanan ve uygulanan kırsal kalkınma politikaları Topluluğun öngördüğü kapitalist tarım sistemi açısından olumlu sonuçlar üretmiş, hem tarım sistemi içinde kalanlar hem de tarımdan tasfiye edilerek diğer sektörlere transfer edilen işgücü, Kleynesci Refah Devleti uygulamaları kapsamında görece yüksek refah düzeylerine sahip olmuşlardır.

15 üyeli Toplulukta, birkaç ülke hariç kırsal yol ağlarının eksikliği, kırsal telekomünikasyon açığı, sulama - tarla içi geliştirme hizmetlerinin yetersizliği, tarım işletmelerinin modernizasyon gereksinimi gibi temel kırsal sorunların önemli oranda varlığını koruduğu söylenebilir. Ortak Tarım Politikası'nın kuruluş dönemi ile Keynesci kalkınmacı tarım politikaları döneminde, bu sorunlar temel olarak aşılmıştır.

Topluluk 1992 yılına kadar toplam tarım finansmanının % 1 ila % 5'ini kırsal kalkınmaya özgülemekte ve bu politikalar tarımın tamamlayıcı önlemleri olarak değerlendirilirken; 1992 yılında temel bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Artık Topluluğun tek başına bir kırsal kalkınma politikası bulunmaktadır ve bu alana özümlenen kaynak miktarı tarım bütçesinin % 5 - 15'i düzeyine yükselmiştir.

“Yeni” kırsal kalkınma politikalarının uygulandığı 1987 sonrası dönemde, kırsal kalkınma ile tarım arasındaki bağ zayıflatılarak, daha çok mekana ve sosyal yapıya yönünü dönmüş bir özel politika uygulamasına geçilmiştir.

Yeni paradigma, katmanlar halinde oluşmaya başlamaktadır artık: OTP'nin piyasacı bir düzleme kayma gereği ve Berlin duvarının yıkılmasından sonra şekillendirilen yeni genişleme politikaları. Kırsal kalkınma kavramı, bu yeni paradigmaya uygun bir şekilde yeniden biçimlendirilmeli, teorisi kurgulanmalı ve politika transferi ile “çevreye” aktarılmalıdır.

Bu bağlamda önce kırsal kalkınma OTP'nin II. Sütunu haline dönüştürülmüş, OTP'nin “neoliberal yapıya ayak uydurması” için müdahale politikalarından uzaklaşma ve kırsal kalkınma politikaları aracılığıyla “piyasa kurallarına uygun, ticareti bozmayan” destekleme politikalarına dönüş sağlanmıştır. Buna koşut olarak, “müdahale” sisteminin gerektirdiği yoğun kaynak kullanımına dayalı politikalar yerine, II. Sütun üzerinde inşa edilen kırsal kalkınma politikalarının öne çıkarılması, böylece I. sütun olan müdahaleci tarım politikalarının içinin boşaltılması yoluyla, Brüksel'den kaynak transferini mümkün olan en az düzeye indirgeyen “yeni Avrupa tarımsal modelinin” genişleme halkalarına tanıtılması işi gerçekleştirilmiştir.

Şüphesiz bu yaklaşım, merkezi kapitalizmin dönüşümüne koşut bir dönüşüm yaşayan Avrupa Birliği serbest piyasa ideolojisinin politika-

larına yeni oyun alanları açan, Avrupa merkez sermayesinin hem AB içi hem AB dışı bölüşüm ilişkilerinde kendini en çoklaştırmaya olanak tanıyan bir içerik taşımaktadır.

Çevresel sürdürülebilirlik, kırsal ekonominin yaşamsallığı, gıda kalitesi, hayvan sağlığı ve refahı standartları gibi konular yeni politikanın meşruiyet temelleridir. DTÖ kapsamında sürdürülen tarım görüşmelerinde ortaya çıkan liberal yönelim yanında, genişleme sürecinin mevcut OTP kuralları ile karşılanması durumunda Brüksel'in yapacağı harcama düzeyinin yüksekliği, politika değişiminin gerçek temellerini oluşturmaktadır. Gündem 2000⁵³ adıyla bilinen Mart 1999 reformu ve Haziran 2003 reformu⁵⁴, klasik kırsal kalkınma politikalarından kopuşu temsil eden en önemli uğraklardır.

Böylece, 2000'lerin AB'si, 1950'ler ve 60'lar boyunca karşı karşıya bulunduğu ve güçlü tarım politikaları içinde örülmüş bir kırsal kalkınma anlayışı ile aştığı sorunlara benzer sorunlarla karşı karşıya bulunan MDAÜ'ne ve içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu aday ülkelere, giderek içi boşaltılan bir tarım politikası, alternatif olarak "geliştirilmiş kırsal kalkınma politikaları" transfer etmektedir.

AB'nin yeni kırsal kalkınma politikaları piyasacı, adem-i merkeziyetçi, yönetişimci ve *subsidiarite* ilkesinin uygulayıcısıdır. Artık *alacarte* Avrupa'da Brüksel kırsal kalkınma menüsünü oluşturacak, ülkeler bu menüden seçimler yapacaklardır.

Seçilen politikaların uygulanabilmesi için, AB'nin genişleme hal-kasının özellikleri uyarınca geliştirdiği katılım araçlarının öngördüğü yönetim ve finansman yapısı öncelikle kurulacaktır. Bu bağlamda, AB

⁵³ Gündem 2000'nin kırsal kalkınma yapısı, üç grup altında toplanmaktadır. Buna göre; *Grup 1-Yeniden Yapılanma, Rekabetçilik: Çiftliklere Yatırım, Genç Çiftçiler, Mesleki Eğitim, Erken Emeklilik, İşleme ve Pazarlamaya Yatırım, Tarla Geliştirme, Parselasyon, Çiftlik hizmetleri, Tarımsal Su Kaynaklarının Yönetimi, Tarımsal Altyapı ve Üretim. Grup 2-Çevre/Tarla Geliştirme: Az Elverişli Bölgeler, Tarımsal Çevre Önlemleri, Tarım Arazilerinin Ormanlaştırılması, Çevre Koruma Grup 3-Kırsal Ekonomi / Kırsal Toplumlar: Kırsal Ekonomi ve Nüfus İçin Temel Hizmetler, Köylerin Yenilenmesi, Tarımsal Aktivitelerin Çeşitlendirilmesi, Turizm ve El Sanatları, Finans Mühendisliği*

⁵⁴ Haziran 2003'te kabul edilen OTP reformu kapsamındaki kırsal kalkınma önlemleri, Gündem 2000'in temel hedefleri ile uyumludur. Yapılan bazı düzeltme ve tamamlamalarla, önlem sayısı 22'den 26'ya çıkarılmaktadır.

kırsal kalkınma politikalarının içselleştirilmesi işlevini üstlenmek üzere, “Ulusal” Kırsal Kalkınma Planı ve Stratejisi hazırlanacaktır.

Seçilen alanlarda uygulanan Projeler, eş finansman yapısı altında, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yerel aktörler ve yerel yönetimlerin etkin bir işbirliği ile yaşama geçirilecektir. MDAÜ için SAPARD Programı uygulanmışken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu son genişleme halkası için IPARD organize edilmiştir.

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA-An Integrated Pre-Accession Instrument) Türkiye, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna Hersek, Makedonya, Sırbistan-Karadağ ve Kosova için hazırlanmış bir program olup, beş bölümden oluşmaktadır: 1-Geçiş yardımı ve kurumsal yapılandırma, 2-Bölgesel ve sınır aşırı işbirliği, 3-Bölgesel kalkınma, 4-İnsan kaynağı geliştirme, 5-Kırsal kalkınma (IPARD).⁵⁵

Bu kapsamda oluşturulan Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Mali Araç (IPARD), iki öncelik ve 9 önlemden oluşmaktadır:

Birinci öncelik olarak, “Müktesebatin Uygulanması ve Tarımda Sürdürülebilir Adaptasyon” seçilmiştir. Bu öncelik altında tanımlanan dört önlem ise; tarım İşletmelerine yatırım, balıkçılık, üretici birlikleri ve çevrenin geliştirilmesidir.

“Kırsal Alanların Kalkındırılması” ise ikinci önceliktir. Bu öncelik altındaki dört önlem ise kırsal altyapı, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, yerel kalkınma stratejileri, eğitim ve teknik yardımdır.

Gündem 2000 Anlaşması, yalnızca kırsal kalkınma önlemlerinin finansman sistemini değiştirmekle kalmamış, Mart 1999 Berlin Zirvesi'nde belirlenen OTP harcama limitleri dahilinde, 2000 - 2006 döneminde ATGYF Garanti Bölümünce yapılabilecek kırsal kalkınma harcamaları için de bir maksimum miktar saptamıştır.

ATGYF Garanti Bölümünün, dört eşlik edici önlem de dahil olmak üzere, kırsal kalkınma için yıllık ortalama sınırı 4,3 milyar euro'dur.

8 Eylül 1999 tarihinde, kırsal kalkınma için belirlenen fon, Komisyon tarafından, üye ülkelere, yıllık bazda ve özellikle kırsal istih-

⁵⁵ Kertsin, Rosenow, “Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA): The Rural Development Component (IPARD)”, *Perspectives for Turkish Agriculture and Rural Areas*, AB Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 28 Mart 2006, İzmir.

dam ve taşra yönetimi (countryside management) bağlantılı özel gereksinimler göz önüne alınarak, tablo x'te gösterildiği gibi dağıtılmıştır.

Görüldüğü gibi, 2000-2006 döneminde ATGYF Garanti Bölümü'nün kırsal kalkınma için özgülediği toplam 38,666,9 milyar euro'luk fonun % 85'i, AB-15 ülkelerine ayrılmaktadır. 10 yeni ülke için ayrılan fon miktarı, yalnızca Fransa için ayrılan fon miktarına eşittir.

Tablo 5: ATGYF Garanti Bölümü Kırsal Kalkınma Önlemlerinin Tahsisi

AB-15 2000-2006			AB-10 2004-2006		
Ülke	Milyon EUR	Pay (%)	Ülke	Milyon EUR	Pay (%)
Avusturya	3 207.9	9.7	Kıbrıs	74.9	1.3
Belçika	379.2	1.2	Çek Cum.	542.9	9.4
Danimarka	348.9	1.1	Estonya	150.5	2.6
Finlandiya	2 199.3	6.7	Macaristan	602.5	10.5
Fransa	5 763.6	17.5	Letonya	328.1	5.7
Almanya	5 308.6	16.1	Litvanya	489.5	8.5
Yunanistan	993.5	3.0	Malta	26.8	0.5
İrlanda	2 388.9	7.3	Polonya	2 867.0	49.8
İtalya	4 512.3	13.7	Slovakya	397.2	6.9
Luxemburg	91.0	0.3	Slovenya	281.6	4.9
Hollanda	417.1	1.3			
Portekiz	1 516.7	4.6			
İspanya	3 480.9	10.6			
İsveç	1 130.0	3.4			
İngiltere	1 167.9	3.5			
Toplam	32 905.9	100.0	Toplam	5 761.0	100.0

Kaynak: European Commission, Agriculture and Rural Development, "Rural Development in the European Union", Fact Sheet, 2003.

Türkiye, aşağıda da belirtileceği üzere, 2007-2013 döneminde 7 yılda yaklaşık 800 milyon euro düzeyinde kaynak kullanabileceği IPARD fonlarından yararlanabilmek için, 40 yılı aşkın planlı kalkınma döneminde elde ettiği kırsal kalkınma birikimini görmezden gelmiş, IPARD menüsüne uygun bir “Ulusal” Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlama kaygısıyla ülke gerçekleri ile uyum olmayan bir belgeyi “katılımcı bir anlayışla” hazırlayabilmiştir.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi’nin hem stratejik amaçları, hem de bu kapsamdaki öncelikleri incelendiğinde, IPARD ile arasında dikkat çekici bir benzerlik taşıdığı görülmektedir. Aşağıda, yukarıdaki saptamanın ışığı altında, Türkiye’nin “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi” ne değinilecektir.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

Yukarıdaki bölümlerde ifade edildiği üzere, Türkiye’nin Avrupa Birliği’nin IPARD (Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı) Programı’ndan yararlanabilmesinin ön koşulu, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve Planını oluşturmaktır.

Bu “zorunluluk”, önceki dönemlerde Anayasa’larda ve Kalkınma Planları’na konu edilen kırsal kalkınma planlarının, bu kez bir Strateji ve Plan kapsamında ve AB perspektifine uygun bir şekilde hazırlanması sonucunu doğurmuştur.

Belge’de belirtildiğine göre, Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi’nin hazırlanma süreci, birçok kuruluşun katkısı ile uzun bir zaman dilimine yayılmış⁵⁶ ve birçok referans belgeden yararlanılmıştır.⁵⁷

⁵⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ulusal Kırsal kalkınma Stratejisi, s.28: “Geniş katılımlı çalışma grubu tarafından Avrupa Birliği’ne Üyelik Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Politikası Raporu’nun hazırlanması (2003), Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı’nın koordinasyonunda oluşturulan çalışma grubunca Kırsal Kalkınma Stratejisi Taslağı’nın hazırlanması (Ağustos 2004), Taslak Strateji konusunda ilgili kurum, kuruluş, sosyal ve ekonomik paydaşların görüşlerinin alınması (Eylül 2004), Kırsal Kalkınma Stratejisi Taslağı Önerisi’nin DPT’ye iletilmesi (Ekim 2004), DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda Strateji Belgesi’nin kalkınma planları, programları ile sektörel ve bölgesel politikalarla uyumunun sağlanması, tutarlı bir politika belgesi niteliği kazanması yönünde geliştirilmesi (Ekim 2004 - Şubat 2005), Kırsal Kalkınma Stratejisi Taslağı konusunda ilgili kurum, kuruluş, ekonomik ve sosyal paydaşların görüşlerinin alınması ve toplantı gerçekleştirilmesi (Şubat 2005), Kırsal Kalkınma Stratejisi Taslağı ile ilgili olarak AB Komisyonu uzmanlarının gayriresmi fikirlerinin alınması (Haziran

Bu kapsamda hazırlanan “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi” nde (UKKS) kırsal kalkınma; “kırsal alanda, sürdürülebilir doğal kaynak kullanımını esas alarak, bir taraftan kırsal kesimin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yoluyla gelişmişlik farklarının azaltılması amacına yönelik, diğer taraftan çevresel ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini gözeterek, yerelde farklılaşan sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok sektörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak” tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi, UKKS belgesinin kırsal kalkınma tanımı, Türkiye’de akademik dünya ve kalkınma planları tarafından ortaya konulan tanımlardan farklılaşmaktadır. Bu farklılık, belgenin içeriğinde somutlaşmaktadır.

Zaten Belgenin başlangıcında da, sözü edilen Strateji Belgesi’nin hazırlanma amaçları arasında sayılan “Ulusal Kırsal Kalkınma Planı” na esas teşkil etmek ve ulusal - uluslararası kaynaklarla finanse edilecek kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanmasında ve uygulanmasında ilgili kesimlere perspektif sağlamak hedefleri, UKKS ile AB politikaları arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Strateji Belgesi’nin “Mevcut Durum Değerlendirmesi” bölümünde, ülkenin kırsal alanlarına yönelik GZFT Analizi verilmektedir.⁵⁸

2005), DPT Müsteşarlığı ve Tarım Bakanlığı’nca Strateji Belgesi’ne son şeklinin verilmesi (Haziran - Aralık 2005), Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi’nin Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi.

⁵⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*, s.28: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi’nin hazırlanmasındaki temel referans belgeler ise; “Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) ve Sekizinci BYKP (2001-2005), Ulusal Program (2001 ve 2003), Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Türkiye İktisat Kongresi (2004), Tarım Stratejisi (2006-2010), II. Tarım Şurası (2004), I. Çevre ve Ormancılık Şurası (2005), Bölgesel kalkınma Planları, İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planları ve diğer temel referans belgeler” olarak sayılmaktadır.

⁵⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*, s.5: “*Güçlü Yönler*: Geniş tarım alanlarının varlığı (kuru, sulu ve sulanabilir) ve sulama imkanlarının bulunması, tarımsal üretim (bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık) potansiyelinin zenginliği ve potansiyel ürün çeşitliliği, tarımsal sanayi girdi ve hammaddelerinin çeşitliliği, kırsal işgücü potansiyeli, marka olabilecek yöresel ürün çeşitliliği, ulaşım-haberleşme ve elektrik altyapısının önemli ölçüde tamamlanmış olması, flora ve fauna zenginliği, çevre kirliliğinin az olması ve organik tarım potansiyeli-

“Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi” Belgesi’nde, Türkiye’nin kırsal kalkınmada temel amacının “yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesi, doğal ve kültürel varlıkların korunması esas alınarak kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlara uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” olarak belirtilmektedir. “Kamu hizmeti ve destekleri, temel amaca yönelik öncelikler

linin bulunması, kültür ve turizm varlıklarının zenginliği ve bunların turizm açısından yüksek potansiyel arz etmesi, çeşitlilik sergileyen geleneksel zanaat ve el sanatları, kırsal kalkınma projeleri deneyimi, kırsal kalkınmaya yönelik faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının artması, yaygın kamu teşkilatı. *Fırsatlar:* Tarım dışı sektörlerin gelişme eğilimi, tüketici bilincinin gelişmesi ve sağlıklı, kaliteli, organik ürünlere olan talebin artması, iç ve dış talebe dayalı olarak gıda sanayiinin gelişmesi, kırsal turizm talebinin artma eğilimi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda artan ilgi, Avrupa Birliği’ne katılım süreci ve AB’ne uyum, uluslar arası kaynaklara-fonlara erişebilirlik, dış pazarlama erişim imkanlarının güçlenmesi, üretim-haberleşme ve bilişim teknolojilerinin giderek gelişmesi, kentsel ekonomilerin gelişmesi, kentsel ve kırsal alanlar arasında işlevsel ilişkilerin güçlenmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesine verilen önemin artması ve kamu yönetiminin etkinleştirilmesi. *Zayıf Yönler:* Kırsal istihdamın ve gelir kaynaklarının ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlere dayanması, tarım sektöründe gizli işsizlik ve tarımda kayıt dışılığın yaygınlığı, tarımın yapısal sorunları (tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı olması, tarımsal eğitim ve yayım hizmetleriyle işbirliği konusundaki yetersizlikler, kalite ve standartlara uyum konusunda güçlükler, tarım-sanayi entegrasyonu ve pazarlama faaliyetlerinde etkinlik sorunları, sermaye ve mali kaynak yetersizlikleri, üretimin doğal koşullara bağımlılığı ve verim düşüklüğü), orman köyleri başta olmak üzere kırsal yerleşimlerde yoksulluğun yaygın olması, genel eğitim düzeyinin ve kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olması, eğitim - sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin etkinleştirilme ihtiyacı, yerleşim birimlerinin sayıca fazla, plansız, dağınık ve küçük olması, kırsal altyapı yetersizlikleri, mevcut altyapının modernizasyon ihtiyacı, doğal kaynakların (toprak, su, orman, çayır ve mera, su ürünleri stokları gibi) koruma-kullanma dengesi ile ilgili sorunlar, toprak kalitesinin düşüklüğü, engebeli yapı nedeniyle erozyonun yaygınlığı, toprak kaynaklarının kabiliyetlerine uygun kullanılmaması, kırsal alana hizmet götüren kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon yetersizliği, kırsal alanların ekonomik ve sosyal yapılarının analizinde ihtiyaç duyulan verilerin yetersizliği. *Tehditler:* Makro ekonomik istikrarın bozulması, tarımsal destekleme politikalarının değişme eğilimi ve uluslar arası ticaretin giderek serbestleşmesi, tarımın yeniden yapılandırılması sürecinde işsizlik ve yoksulluk gibi sosyo-ekonomik olumsuzlukların artması, genç ve nitelikli işgücünün kırsal alanlardan göçü, üretken faktörlerin kaybı ve nüfusun yaşlanması, hızlı kentleşme ve sanayileşme ile gelişen turizm faaliyetlerinin doğal kaynaklar üzerindeki baskımının artması, küresel çevre sorunlarının ülke üzerinde olumsuz etkiler yaratması, dünyada petrol ve diğer girdi fiyatlarının yükselmesi, bölgeler arasında ve bölge içinde gelişmişlik farklılıklarının derinleşmesi.”

çerçevesinde bütüncül, tutarlı, uygun ve öngörülebilir bir şekilde planlanarak kırsal toplumun yararına sunulacaktır.”

UKKS Belgesi, *Kırsal Kalkınma İlkelerini* mekansal duyarlılık,⁵⁹ İşbirliği ve katılımcılık,⁶⁰ sürdürülebilirlik,⁶¹ sosyal içerme,⁶² politika ve düzenlemelerde tutarlılık ve etkin izleme⁶³ ile kaynak kullanımında etkinlik⁶⁴ olarak saymaktadır.

UKKS'nin ortaya koyduğu kırsal kalkınma ilkelerinden en ilginç, “sürdürülebilirlik” ilkesinde somutlaşmaktadır. Buna göre, kırsal kesimde istikrar, tarımsal yapıdaki dönüşüm sürecinde ortaya çıkabilecek işsizlik sorununun gelir çeşitlendirilmesi yoluyla minimize edilmesi yoluyla sağlanacaktır. Her ne kadar Belge’de özel bir atıf yapılmasa da, burada sözü edilen “istikrar” kavramı ile yoksulluk yönetimi konusunun ilişkilendirilebileceği açıktır. Buna göre, uygulanan tarım politikaları işsizlik sorunu doğuracak, “sosyal içerme” ilkesi uyarınca yoksullar ve dezavantajlı gruplarla, yöresel özellikler de dikkate alınarak “sürdürülebilir” bir kırsal kalkınma içeriği ortaya konulacaktır. (Elbette) bu yolla AB üyelik perspektifine katkılarının güçlendirilmesi için tutarlı bir politika izlenecektir.

59 “Mekansal duyarlılık”: Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarına bağlı olarak kırsal alanların özellik, sorun ve potansiyelleri nitelik ve nicelik açısından önemli oranda bir çeşitlilik arz etmektedir. Bu bağlamda, uygulanacak önlemlerin yöresel ihtiyaçlara cevap verecek ve yöresel potansiyelleri harekete geçirecek şekilde belirlenmesi, önceliklendirilmesi.

60 “İşbirliği ve katılımcılık”: Ulusal ve yerel düzeyde kamu kesimi, özel kesim, üniversiteler, sivil toplum, paydaşlarla ortaklık, yerel işbirliklerinin geliştirilmesi.

61 Sürdürülebilirlik: Kırsal ekonomide istikrar, tarımsal yapıdaki dönüşüm sürecinde ortaya çıkabilecek işsizlik sorununun gelir çeşitlendirilmesi yoluyla minimize edilmesi, ekonomik faaliyetlerin çevre, doğal kaynaklar vb. üzerindeki etkilerinin izlenmesi, olumsuzlukların önlenmesi için işbirliğine gidilmesi, kamu yatırımları ve kamu hizmeti sunumunda sürekliliğin sağlanması.

62 “Sosyal içerme”: Yoksulluk ve sosyal dışlanmaya maruz bireylerin, dezavantajlı grupların içerilmesi.

63 “Politika ve düzenlemelerde tutarlılık, etkin izleme”: Ulusal düzeyde bölgesel gelişme ve kırsal kalkınma politikaları arasında uyum, AB üyelik perspektifine katkılarının güçlendirilmesi.

64 “Kaynak kullanımında etkinlik”: Kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerinin desteklenebilmesi için, bunların, kırsal kalkınma strateji ve planlarına, bölgesel ve sektörel strateji ve önceliklere, yasa ve taraf olunan uluslararası anlaşmalara uyarlılığı “zorunlu” olduğundan, bu konuda rasyonel bir zemin oluşturulması.

UKKS Belgesi'nin kırsal kalkınma ilkeleri arasında son olarak saydığı "kaynak kullanımında etkinlik" ilkesi, aslında sürece ilişkin en somut bilgiyi vermektedir. Buna göre, kırsal kalkınma faaliyetlerinin desteklenebilmesi için bunların taraf olunan uluslararası anlaşmalara uyumluluğu zorunludur. Bu doğrultuda, "bu konuda rasyonel zemin oluşturmak" sözü ile IPARD belirlemelerine uygun bir kırsal kalkınma retorüğünün, Türkiye için gerekli ve zorunlu bir kabul süreci oluşuna işaret edilmektedir.

Bu hegomonik ilişkilene tarzı, Türkiye'nin kendi bütçesinden kırsal kalkınma için önemli bir fon ayır(a)mayacağını, AB'den fon almak için de AB kırsal kalkınma yaklaşımının benimsenmesi gerekliliğini ifade etmekte ve bu yapıyı "rasyonel bir zemin" olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda ortaya konulan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, dört stratejik amaç altında on öncelikten oluşmaktadır.

"*Ekonominin Geliştirilmesi*"⁶⁵ başlıklı ilk stratejik amacın iki önceliği tarım ve gıda sektöründe rekabetçilik ile kırsal ekonominin çeşitlendirilmesidir. İkinci stratejik amaç "*İnsan Kaynakları, Örgütlenme*" alanındadır. Bu alanın üç önceliği ise eğitim ve sağlık hizmetleri, yoksullukla mücadele⁶⁶ ve yerel kalkınma kapasite-

⁶⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*, s.13: Bu bölümde, "tarımın yeniden yapılanması ve tarımsal işletmelerin uygun ölçüğe ulaşması durumunda işletme sayılarının azalacağı ve önemli bir işgücünün tarım sektöründen ayrılacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle tarımda yeniden yapılanma süreci ancak tarım dışı imkanları ve gelir kaynakları geliştirilebildiği ölçüde amacına ulaşabilecektir" denilmektedir.

⁶⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*, s.20: Yoksullukla mücadele ve dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliğinin artırılması bölümünde Rapor'da şöyle denilmektedir; "Bu kapsamda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artırılması ve kamu kesimi - sivil toplum işbirliğinin geliştirilmesi suretiyle, yerel katılımçılık ve sahiplenmeyi artıracak ve kamu kaynaklarına ilave kaynak sağlayacak imkanlar değerlendirilecektir. Başta çiftçiler olmak üzere, kırsal kesimde çalışanların sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmasına yönelik çalışmalar hızlandırılacaktır. Sosyal sigorta sistemi dışında kalanlara yönelik geliştirilen sosyal hizmet ve yardımların objektif kriterler çerçevesinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ve gıda yoksulluğu ile mücadele kapsamında hassas grupların (yaşlılar, engelliler, çocuklar, kadınlar ve işsizler) gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik tedbirler geliştirilecektir."

si⁶⁷ olarak belirtilmektedir. UKKS'nde "Fiziki Altyapı" üçüncü stratejik amaç olup, kırsal altyapı ve kırsal yerleşimler bu alanın iki önceliği olarak seçilmiştir.⁶⁸ Dördüncü ve son stratejik amaç olan "Kırsal Çevre" ise dört önceliğe sahiptir: çevreci tarım, ormancılık ve korunan alanların yönetimi.

Belgenin son bölümünde ise, IPA'ya yönelik özel bir değerlendirme yapılmaktadır. Belge, Katılım Öncesi Mali Aracın (KMA) kırsal kalkınma bileşeninin fonlarından yararlanılması için yapılması gerekenler şöyle sıralanmaktadır:⁶⁹ 1) İlgili kamu kuruluşlarından meydana gelen bir İzleme ve Yönlendirme Komitesi oluşturulması ve bu Komite'nin kamu dışı paydaşlarla işbirliği içinde çalışmasının sağlanması, 2) Uygulama ve ödeme fonksiyonlarını yerine getirecek Kırsal kalkınma Uygulama ve Ödeme Birimi'nin oluşturulması ve akreditasyonunun sağlanması, 3) Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki Ulusal Fon'da KMA Kırsal kalkınma Bileşeni mali yönetimine ilişkin kapasite geliştirilmesi, 4) İzleme ve Yönlendirme Komitesi'nin sekreteryasını yürütecek ve kırsal kalkınma planının hazırlanmasında ve koordineli bir şekilde uygulanmasında rol alacak Yönetim Otoritesi'nin görevlendirilmesi ve kapasitesinin geliştirilmesi, 5) Uygulama ve

⁶⁷ Yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi alanında Belge; kamu, özel kesim, sivil toplum işbirliğine bir kez daha vurgu yapılmakta, yerel girişimlerin kurumsallaştırılması, çok düzeyli yönetim kavramı kapsamında mahalli idareler ve birliklerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve örgütlenme düzeyinin artırılması, yerel aktörlerin kırsal kalkınma programı hazırlaması, uygulaması, izlemesi ve değerlendirme konusunda kapasitelerinin geliştirilmesi, yerelin-yerel kültürün- yerel ürün ve hizmetlerin tanıtımı, yerel kaynakların faydaya dönüştürülmesi, şehirlerde veya metropol kentlerde hemşehriler tarafından kurulan köy kalkındırma dernekleri, kültür tanıtma vakıfları vb. sivil toplum kuruluşlarının yerelde kırsal kalkınmaya katkılarının artırılması gibi önceliklere yer vermektedir.

⁶⁸ Kırsal Alan Fiziki Altyapı Hizmetlerinin Geliştirilmesi ve Yaşam kalitesinin Artırılması. Belgede, temel gruplama şu şekilde ifade edilmektedir; Kırsal ekonominin pazarla entegrasyonuna yönelik altyapının geliştirilmesi, işletmelerin ve kırsal nüfusun hizmetlere erişiminin kolaylaştırılması ve kırsal alan ve yerleşmelerin sağlıklı, yaşanabilir ve sürdürülebilir iş ve yaşama ortamı olarak güçlendirilmesine yönelik hizmetler. "Kırsal altyapının geliştirilmesi" bölümünde ise köy yolları, ormanlar, çevre yönetimi ve atık berterafi, içmesuyu, kanalizasyon ve arıtma tesisleri, haberleşme-bilgi-iletişim altyapısı ve enerji altyapısına özel atf yapılmaktadır.

⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal kalkınma Stratejisi*, s.25

Ödeme Birimi hesaplarının, yönetim ve kontrol sistemlerinin düzenli olarak incelenmesi ve raporlanmasından sorumlu, Uygulama ve Ödeme Biriminden bağımsız bir Sertifikasyon Kurumu'nun belirlenmesi gerekmektedir.

Belgenin sonunda ise şu ifadeler yer almaktadır: "...kırsal kalkınma amacıyla kullanılacak bütçe kaynakları, katılım öncesi AB fonları ve diğer uluslararası finansman kaynaklarının temin, tahsis ve kullanımı ile ilgili esaslar Kırsal Kalkınma Planı ile tespit edilecektir. Bütçe kaynakları ile KMA Kırsal Kalkınma Bileşeni kapsamında sağlanması öngörülen fonlar öncelikle değerlendirmeye alınacak, Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans ve kredi kuruluşlarından sağlanması öngörülen kaynaklar, Bütçe ve AB fonlarını tamamlayıcı nitelikte değerlendirilecektir.”⁷⁰

Ulusal Kırsal kalkınma stratejisi'nin stratejik amaç ve öncelikleri (4 amaç, 10 öncelik) ile yukarıda verilen IPARD öncelik ve önlemleri (2 öncelik, 9 önlem) karşılaştırıldığında, neredeyse birebir olmak üzere bir eşlik durumunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 6: IPARD-UKKS İçerik Karşılaştırması

IPARD	UKKS
Tarım işletmelerine yatırım	Tarım ve gıda sektöründe rekabetçilik
Üretici birlikleri	İnsan kaynakları ve örgütlenme
Çevrenin geliştirilmesi	Kırsal çevre, çevreci tarım, ormancılık ve korunan alanlar
Kırsal altyapı	Fiziki altyapı, kırsal altyapı ve kırsal yerleşimler
Ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi	Ekonominin geliştirilmesi, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi
Yerel kalkınma stratejileri	Yoksullukla mücadele ve yerel kalkınma kapasitesi
Eğitim	Eğitim ve sağlık hizmetleri
Balıkçılık	-
Teknik yardım	-

Kaynak: IPARD ve UKKS belgelerinden karşılaştırmalı olarak üretilmiştir.

⁷⁰ a.k., s.26, 27

IPARD öncelik/önlemleri ile UKKS amaç/önceliklerinin karşılaştırıldığı yukarıdaki tablo, IPARD ile UKKS arasındaki örtüşme noktalarını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, IPARD'ın uygulanabilmesi için zorunlu ön koşullar arasında olan "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi" nin, IPARD belirlemelerini kendisi için rehber yaptığı görülmektedir.

İlginç olan, birçok kuruluştan görüş sorulduktan, ortak toplantılar düzenlendikten ve referans belgeler kullanıldıktan sonra, ortaya çıkan belgenin AB IPARD düzenlemeleri ile bu denli örtüşmesinin nasıl sağlanabildiğidir.

Kırsal kalkınma çalışmalarını bütçe tahsisatları yanında AB'den alınacak fonlara ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan sağlanacak kredilere bağlayan bir yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin kırsal alan sorunlarının ağırlığı ve farklılığına karşın bu benzerlik ilişkisi çok ta sürpriz değildir.

UKKS Sonrası, Kırsal Kalkınma Mevzuatının İzlenmesi

Bakanlar Kurulu'nun 2006/10016 sayılı "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Hakkında Kararı"ndan⁷¹ bir yıl sonra, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca iki adet tebliğ yayımlanmıştır.

Bunlar, "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Çerçevesinde Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Tebliği (Tebliğ no: 2007/3)⁷² ve "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Çerçevesinde Makina, Ekipman Alımlarının Desteklenmesi Tebliği"dir (Tebliğ no: 2007/4).⁷³

*"Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Çerçevesinde Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Tebliği"*nde amaç olarak; "doğal kaynakların korunmasını dikkate alarak, kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, altyapının iyileştirilmesi, tarımsal üretim ve tarımsal sanayi entegrasyonunun sağlanması için küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, kırsal alanda alternatif gelir kaynaklarının yaratılması, tarımsal sulama

⁷¹ Resmi Gazete, 15 Şubat 2006 gün, 26081 sayı.

⁷² Resmi Gazete, 14 Şubat 2007 gün, 26434 sayı.

⁷³ Resmi Gazete, 14 Şubat 2007 gün, 26434 sayı.

altyapısının geliştirilmesi, yürütülmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliklerinin artırılması, temel kamu hizmetlerinin düzeyinin yükseltilmesi, hizmetlere erişimin artırılması ve kırsal toplumda belirli bir kapasitenin yaratılmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi” ifade edilmektedir.

Tebliğ, desteklenecek tarıma dayalı yatırımları; (1) Ekonomik yatırımlar, (2) Tarımsal altyapı yatırımları olarak iki gruba ayırmaktadır.

Ekonomik yatırımlar başlığı altında, tarımsal ürünlerin işlenmesi, depolanması, ambalajlanması ve paketlenmesine yönelik yeni yatırımlar, kapasite artırımı/teknoloji yenilenmesi yatırımları, tamamlama yatırımları ile alternatif enerji kaynakları kullanan sera yapımı ve basınçlı sulama tesislerinin yapımı desteklenecek; tarımsal altyapı yatırımları başlığı altında ise mevcut sulama tesislerinin basınçlı sulama tesisine dönüştürülmesine yönelik iyileştirme ve geliştirme yatırımları desteklenmektedir.

Uygulama ili olarak ise 65 il⁷⁴ seçilmiştir. Ekonomik yatırımlarda hibeye esas proje toplam tutarının % 50’si, tarımsal altyapı yatırımlarında ise % 25’i özkaynaklardan karşılanacaktır.

“*Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Çerçevesinde Makina, Ekipman Alımlarının Desteklenmesi Tebliği*” kapsamında ise, yeni olmak kaydıyla (1) işlemsiz tarım makineleri, (2) balıyalama ve silaj makineleri, (3) Basınçlı sulama sistemleri için gerekli alımlar ve (4) soğuk hava tesisatlı taşıma araçlarının alımı için, mal alım tutarının % 50’si hibe yoluyla desteklenecektir.

KIRSAL KALKINMANIN FİNANSMANI

Yukarıda Tablo 5 değerlerinden izleneceği üzere, AB’nin 2000-2006 döneminde kırsal kalkınma için kullandığı fon miktarı 38.667 milyar

⁷⁴ Adana, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bursa, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hakkari, Iğdır, Isparta, İçel, İstanbul, İzmir, K.maraş, Karabük, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Yalova, Yozgat, Zonguldak.

euro'dur. Bu finansman miktarının % 85'i "klasik" kırsal kalkınma sonu bulunmayan AB-15 ülkelerine ayrılmışken, yalnızca Fransa'nın kullandığı fon miktarı, Topluluğa 2004 yılında katılan 10 yeni ülkenin 2004-2006 döneminde kullandığı fon miktarından fazladır.

Bununla birlikte, nüfus ve yüzölçümü açısından Türkiye'nin yarına yakın büyüklüklere sahip olan Polonya, 2004-2006 aralığında, üç yılda 2.867 milyar euro AB kaynağı kullanmıştır.

AB Komisyonu, Türkiye, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna Hersek, Makedonya, Sırbistan-Karadağ ve Kosova'nın 2007-2013 döneminde desteklenmesi için oluşturduğu Katılım Öncesi Yardım Aracı bütçesini, 10.2 milyar euro olarak saptamıştır. Başka bir deyişle, sözü edilen kaynak, yedi yıl boyunca yedi ülkenin desteklenmesi için kullanılacaktır. Finansmanın yıllara eşit dağıtılması durumunda, yılda 1,5 milyar euro'nun 7 ülke arasında paylaşılması söz konusudur.

Sözü edilen kaynaktan Türkiye'ye düşecek "pay" ise, IPA'nın beş bileşeni (Geçiş yardımı ve kurumsal yapılandırma, Bölgesel ve sınır dışı işbirliği, Bölgesel kalkınma, İnsan kaynağı geliştirme, Kırsal kalkınma) arasında dağılacaktır.

Bu kapsamda olmak üzere, "kırsal kalkınma için katılım öncesi yardım aracı" (IPARD) aracılığıyla 2007-2013 döneminde Türkiye'ye tahsis edilecek kaynak miktarı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı belgelerinde, aşağıdaki gibi belirtilmektedir:

Tablo 7: 2007-2013 Dönemi, Türkiye'ye Tahsis edilen IPARD kaynağı

Yıllar	milyon euro
2007	20.7
2008	53.0
2009	85.5
2010	131.3
2007 - 2010 dönemi toplam	290.7
2011 - 2013 dönemi toplam	510.0
2007 - 2013 dönemi toplam	800.7

Kaynak: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı verileri

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin 7 yılda (2007-2013) kullanacağı toplam AB fonu olan 800 milyon euro, Polonya'nın bir yılda kullandığı fon miktarından (2004-2006, 2,867 milyar euro) azdır.

Basına yansıyan bilgiler, sözü edilen dönemde kamu tarafından sağlanacak kaynakların da eklenmesiyle, fon miktarının 1 milyar 66 milyon euro'ya ulaşacağı belirtilmektedir.⁷⁵

SONUÇ

Türkiye, "AB'den alınacak fonlar aracılığıyla kırsal kalkınma sorunlarının aşılacağı" söylemi üzerinden AB'nin kırsal kalkınma politikalarının transfer edildiği bir ülke görünümü kazanmaktadır.

Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma politikaları, merkez kapitalizmin gereksinimlerine uygun bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Reform süreci, yeni dönemin kutsadığı terimlere uyarlı bir düzlemde yol almış; rekabet, girişimcilik, müşteri memnuniyeti, katılımcılık, *subsidiarite*, tabandan tavana yaklaşım, bu sürecin yapı taşları olarak döşenmiştir. Böylece merkezde bir taraftan şirket tarımı tahrik edilirken, küçük çiftçilik marjinal bölgelere özgü bir yapı olarak tanımlanmıştır. Dağlık, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, dezavantajlı-az elverişli bölgelere yardım uygulamaları bu amaçla kurgulanmıştır. Kapitalist tarım uygulamalarının gelişimi sonucu tarımdan kopan nüfus için tarım dışı gelirlerin çeşitlendirilmesi, erken emeklilik vb. sosyal önlemler geliştirilmiştir. Çevre, kalite, bitki sağlığı, hayvan refahına saygı gibi yaklaşımlar ise; çeyrek yüzyılı aşkın uygulamalarıyla dünyanın en çok girdisini kullanarak topraklarını kirleten, daha fazla verim için hayvan atıklarını işleyerek yem materyali olarak kullanmak suretiyle deli dana hastalığını dünyaya armağan eden AB'nin, tarımsal üretim arz fazlalığını aşağı çekmek için yaratılmıştır. Bunun yanında da, reformun geniş kitlelere anlatılmasında meşruiyet temelleri olarak kullanılmışlardır.

Tarım ve genişleme, Avrupa Birliği'nde her zaman birlikte ele alınan politik alanlar olmuşlardır. Bu bağlamda, Avrupa'nın kendisine yeni ülkeler katma politikasını, 1995'e kadar "genişleme" olarak ta-

⁷⁵ Dünya Gazetesi, 1 Mart 2007, "Hükümet AB'nin Kırsal Kalkınma Fonları İçin Harekete Geçti" başlıklı haber.

ımlamak doğrudur. Merkezi Avrupa, Berlin duvarının 1989'da yıkılmasıyla şekillenen yeni Avrupa coğrafyasında, bu yeni düzleme uygun politika araçlarını geliştirmiştir.

Başlangıçta Polonya ve Macaristan için kurgulanan PHARE (Ekonominin Yeniden Yapılandırılması İçin Polonya ve Macaristan'a Yardım) Programı tüm MDAÜ'ne uygulanmıştır. Böylece sözü edilen ülkelerin ekonomilerinin "merkez"e eklenmesi PHARE aracılığıyla gerçekleştirilirken, kamu yönetimlerinin "uyarlanmasında SIGMA (Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve İdareyi Geliştirmeye Yönelik Destek) Programı rol almıştır. SAPARD ise (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel katılım Programı) tarım ve kırsal politika transferi önündeki "arkaik" engelleri "menüden seçme politikaları AB desteğiyle uygulama" yaklaşımli projelerle tasfiye etmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için uygulanan SAPARD'ın ardından, Türkiye - Hırvatistan ve beş Batı Balkan ülkesi için IPARD (Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı) oluşturulmuştur.⁷⁶

Türkiye, 2007-2013 döneminde kullanacağı 800 milyon euro AB fonu karşılığında, kırsal kalkınma politikası belirleme erkini AB'ne terk etmiş görünmektedir. AB'nin IPARD belirlemeleri ile Türkiye'nin Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS) belirlemeleri karşılaştırıldığında, "örtüşme" sözcüğü "benzerlik" sözcüğünden çok daha işlevsel olmaktadır.

IPARD yansıması niteliğindeki UKKS ile Türkiye'nin iktisadi-sosyal gereksinimleri arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır. Türkiye'nin 1963 yılından bu yana süren kalkınma planlarının kırsal kalkınma ile ilgili hükümleri ile UKKS arasındaki farklar da bu sarmalın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, kırsal kalkınma planlarında kırsal nüfus ve göç olgusunu birlikte düşünmüş, ülke sathına yayılan dengeli kalkınma ve nüfus dağılımı açısından, göçü planlı bir süreçte yavaşlatıcı politikalar öngörülmüştür.⁷⁷ Bu amaçla kırsal alanda tarım ile kalkınma arasındaki güçlü

⁷⁶ SAPARD'da tarım ve kırsal kalkınma vurgusu yapılırken, IPARD yalnızca kırsal kalkınma ile yetinmektedir.

⁷⁷ Dokuzuncu kalkınma planının 2006 yılında % 28 olan tarımsal istihdamın 2013 yılında % 18.9'a indirilmesine ilişkin belirlemesi, planlar açısından tek ayrıksı durumu yansıtmaktadır.

bağ korunmaya ve geliştirilmeye çalışılmış, kırsal yerleşmelerin sorunlarının çeşitli modellerle aşılması denenmiş, kooperatifçilik özelinde kırsal alan örgütlenmesine önem verilmiştir.

Buna karşılık UKKS, amaç/öncelikleri ile yukarıdaki düzlemden kaymış olup, hedef belirlemede ve hedef-kaynak eşlemede önemli açmazlar barındırmaktadır.

UKKS, AB müktesebatına uyum sürecinde tarımda yaşanacak dönüşümün küçük üreticiyi tarımdan koparacağı temel kabulü ile kırsal geliri çeşitlendirme⁷⁸ ve yoksulları kapsam içine alma sürecini geliştirmektedir.

Türkiye’de, Tablo 1 değerlerinde gösterildiği gibi, 2004-2005 yılları arasında tarım istihdamı 1 milyon 281 bin kişi daralmıştır. Köylerden kentlerin varoşlarına göç sürecine işaret eden bu gelişim, 1986-2004 aralığındaki 18 yıllık dönemde istihdam daralmasından daha fazla bir daralmanın, bir yıl içinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Danimarka Planlama Teşkilatı, Türkiye’den Avrupa ülkelerine göç etme potansiyeline sahip kişi sayısını 2,7 milyon kişi olarak duyurmaktadır. Münih Osteuropa Enstitüsü ise yalnızca Almanya’ya yönelecek Türk göçmen sayısının 4,4 milyon olacağını öngörmektedir.⁷⁹

Bu araştırma sonuçları, 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi’nin kişilerin serbest dolaşımına kalıcı derogasyon konulmasına ilişkin Avrupa gerekçesini oluşturmaktadır.

Türkiye’de resmi işsizlik rakamlarının % 9 olduğu bir süreçte, tarımda istihdam daraltıcı politikalar izlenmesi ve bu politikaların doğurduğu yoksulluk sorununun UKKS içinde yönetilmeye çalışılması, temel sorun alanlarından birisidir.

⁷⁸ Tarım ve Köyışleri Bakanlığı’nın “kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi” önemi çerçevesinde saptadığı çalışma alanları, Bakanlık belgelerinde şöyle sıralanmaktadır; kırsal turizm, geleneksel el sanatları, arıcılık, ipekböceği yetiştiriciliği, alternatif su ürünleri yetiştiriciliği, kürk hayvanları yetiştiriciliği, süs bitkileri yetiştiriciliği, tıbbi ve aromatik bitkilerin üretimi, alternatif enerji kaynakları (jeotermal, güneş, rüzgar vb) kullanılan seraların yapımı, bio-dizel üretimi, niş marketler-markalaşma-Pazar alanları.

⁷⁹ Commission of the European Communities, *Issues Arising from Turkey’s Membership Perspective*, Brussels, 6.10.2004, SEC (2004) 1202.

UKKS, tarım reformu, köylü sınıfı içindeki katmanların sorun ve önceliklerinin farklı olması gibi konularda sessiz kalmakta, böylece kalkınma planlarının gerisine düşmektedir. Etkin işleyen bir kooperatifçilik sistemi aracılığıyla kırsal örgütlenmenin sağlanması gereği de UKKS’de yansıma bulmamıştır. Bunların yanında, Türkiye’nin 1970’ler boyunca en sıcak siyasi ve iktisadi tartışma alanlarından birisi olan merkez köy-köy kent temsiliyetindeki kırsal yerleşme sorunlarına karşı da UKKS etkin bir amaç ve öncelik belirlemesine sahip değildir.

Bu bağlamda UKKS, belge içerisinde ülke kırsalının “zayıf yönleri” olarak saydığı alanları kapsamına alarak bunlarla uyarlı amaç ve öncelik belirlemede dahi, IPARD belirlemeleri içine sıkışmasından dolayı yetersiz kalmıştır.

Hedef açısından saptanan bu eksikliklerin yanında, konulan amaçlar için gerekli kaynakların üretilmemesi sorunu da, UKKS’nin diğer bir açmazını oluşturmaktadır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yapılan “yatırım programında yer alan proje paketinin ve bekleyen proje stoğunun büyüklüğü göz önüne alındığında, mevcut yatırım imkanları ile tarımsal altyapı ihtiyacının ülke genelinde arzulan düzeyde ve sürede karşılanması mümkün görülmemektedir. Yatırım programında büyüyen proje paketi nedeniyle, kalkınma planı hedefleri ve bütçe imkanları çerçevesinde uygulamaları sürdürülen projelerin ekonomikliği ortadan kalkmakta ve projelerden beklenen faydanın zamanında temini mümkün olamamaktadır”⁸⁰ saptaması, şiddetini artırarak güncelliğini korumaktadır. 2007-2013 döneminde kırsal kalkınma için 800 milyon euro’su AB fonu olarak üzere toplam 1,066 milyar euro olarak kaynak tahsisi yapılması, sorunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, kırsal kalkınmanın kendiliğinden ve diğer sektörlerle bağımsız olarak gerçekleşmesinin olanaksızlığının altı çizilmelidir. Türkiye’de kırsal yerleşimin en önemli ekonomik aktivitesi olan tarım sektörünün yapısında kalkınmaya vurgu yapacak değişikliklerin

⁸⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, s. 157- 161.

oluşturulması, bu değişimin köy ve köylü sınıfı üzerindeki etkilerine, kısacası bölüşüm ilişkilerine de, tıpkı mülkiyet ilişkilerinde olması gerektiği gibi, kısıtları ortadan kaldırıcı karışmalarda bulunulması, kırsal yerleşmelerin fiziki ve sosyal altyapı sorunlarının çözülmesi, kırsal alan planlamasının kentsel alan planlamasından ayrı görmeyen, kırsal kalkınmayı ulusal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası sayan yaklaşımlar, Türkiye kırsal kalkınmasının asal düzlemleri olarak ortadadırlar.

Buna karşılık “piyasa”yı köylerin içine sokarak kapitalizmin görünmez eli aracılığıyla kırsal alanın düzenlenmesine yönelik çabalar, KÖYDES projesi örneğinde olduğu gibi, “benim müteahhidim iyidir” anlayışının AB perspektifi ile mükemmel uyumuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Agenor, Pierre-Richard, *The Economics of Adjustment and Growth*, (Ch. 14: Structural Adjustment: Agriculture, Trade, and the Labor Market), The World Bank, Academic Press, Washington DC, 2000, s. 548,549
- Aydın, Bahadır, *Ölçek Büyüklüğü Toprak Parçalılığı ve Arazinin Tasarruf Şekline Göre Tarımsal İşletmelerin Analizi*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:5, Ankara, 2006
- Aydın, Zülküf, “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Bahar ’88, Ankara, 2001
- Aysu, Abdullah, *Avrupa Birliği ve Tarım*, Kalkedon Yayınları, Ankara, 2006
- Bujoczek, Karol, “Aday Ülkelerin Müzakere Deneyimleri:Polonya Örneği”, *AB Genişleme Sürecinde Türkiye-Tarımsal ve Kırsal Politikalar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 8-9 Ocak 2003, s. 357 - 370
- Can, Fatma, *Avrupa Topluluğu’nda Tarımsal Ürünlere Yönelik Destekler ve Çiftçilere Yapılan Yardımlar*, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, Mayıs 2005
- Combette, Catherine, “Common Agricultural Policy, Explained”, *Perspectives for Turkish Agriculture and Rural Areas*, AB Komisyonu Türkiye Delegasyonu, İzmir, 28 Mart 2006
- Constantinou, Antonis, “EU Rural Development Policy in Perspective”, *Perspectives for Turkish Agriculture and Rural Areas*, AB Komisyonu Türkiye Delegasyonu, İzmir, 28 Mart 2006
- Courades, Jean Michel, “Rural development Measures”, *The Common Agricultural Policy, Opportunities and Perspectives*, European Commission, Sofia, Bulgaria, 14 - 16 Mach 2004

- Commission of the European Communities, *2005 Enlargement Strategy Paper*, COM (2005) 561, Brussels, 9 November 2005
- Commission of the European Communities, *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective*, Brussels, 6.10.2004, SEC (2004) 1202.
- Çağlar, Yücel, *Köy, Köylülük ve Türkiye'de Köy Kalkınması Sorunu*, TZD Yayınları, Ankara, Eylül 1986
- Çakı, Ali, *Kırsal Alan Planlamasında Bir Araç Olarak Merkez Köylerin Fonksiyonu*, DPT Yayınları, Ankara, 1983
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*, DPT Yayını, Ankara, 1963
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972*, DPT Yayını, Ankara, 1967
- Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Köye ve Köylüye Neler Getiriyor*, DPT Yayın No : 751, Ankara
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, DPT Yayını, Ankara, 1973
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara, 1979
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Türk Köylüsüne Ne Getiriyor*, Ankara, 1979
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara, 1985
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara, 1989
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara, 2000
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2000
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013*, Ankara, 2006
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi*, Ankara, 2006
- DİE, *2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri*, Yayın no: 2898, Ankara, Temmuz 2004
- DİE, *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*, DİE 2001 Yılı Verileri, Ankara, Ocak 2003.
- DİE, *2001 Genel Tarım Sayımı, Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları*, Ankara, Temmuz 2004
- Eraktan, Gülcan, Yıldırak, Nurettin, *Türkiye'de Kırsal Kalkınma Stratejileri ve Politikaları*, Friedrich Elbert Vakfı, İstanbul, 1989

- Erdost, Muzaffer, "Türkiye'de Küçük Köylülüğün Sermaye Tarafından Sömürülmesi Üzerine", *Yeni Ülke*, sayı 7, Nisan-Mayıs-Haziran 1979
- European Commission, *Agriculture and Rural Development in the European Union*, Fact Sheet, 2003
- European Commission, *Overview of the Implementation of Rural development policy 2000 - 2006*, Fact Sheet, 2003
- European Commission, *Sapard Annual Report 2002*, Belgium 2003
- European Commission Agriculture Directorate-General: rural development http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/index_en.htm
- Geray, Cevat, *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler*, TODAİE Yayını, Ankara, 1974
- Geray, Cevat, "Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy-Kent Yaklaşımı", *A.Ü. SBF Dergisi*, C:30, S:1-4. Ankara, 1977, S.45 - 67
- Geray, Cevat, *Kırsal Türkiye'de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik*, Tuna Yayıncılık, Ankara, 1981
- Geray, Cevat, "İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz", *A.Ü. SBF Dergisi*, Ankara, 2000
- Glucksman, Jerzy, "AB Genişleme Sürecinin Işığında Ortak Tarım Politikası", *AB Genişleme Sürecinde Türkiye*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2003, Ankara, s.27 - 49
- Güder, Gökhan, "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Değişim Eğilimleri", *AB Genişleme Sürecinde Türkiye*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2003, Ankara, s.144 - 170
- Günaydın, Gökhan, *Türkiye Kırsal Yerleşme Düzenine Yönelik Planlama Yaklaşımları*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi no:1, Nisan 2001, Ankara
- Günaydın, Gökhan, "Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü", *Liberal Reformlar ve Devlet*, KİGEM Sempozyum Bildirileri, Ankara, Nisan 2003, s. 43 - 121
- Günaydın, Gökhan, "Türkiye Ekonomisinin Tarımsal Yapısı ve Gelişimi", *Türkiye Ekonomisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1579, Eskişehir, 2005, s. 95 - 126
- Günaydın, Gökhan, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Sektörü: Belgelerin İzinde Bir Analiz", *Demokrasi Platformu*, AB'ye Uyum Sürecinde Türk Tarımı, Yıl 1, Sayı 3, Ankara, 2006, s.147 - 173
- Günaydın, Gökhan, *Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye, Kırsal ve Tarımsal Politikalar*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, Ekim 2006
- Güler, Birgül Ayman, *Devlette Reform Yazıları-Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi İdari Liberalizasyona*, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005

- http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/index_en.htm: Rural development programmes 2000-2006, Country Profiles: United Kingdom, Belgium, Germany, France, Austria, Luxembourg, Netherlands, Sweden, Finland, Denmark, Italy, Portugal, Spain, Greece, Ireland
- İnan, Hakkı ve arkadaşları, "Türkiye'de Tarımda Kırsal Kesim Örgütlenmesi", *TMMOB ZMO Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, Ankara, 2000
- Kok, Wim, *Enlarging the European Union-Achievements and Challenges*, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies
- Korkut, Selver, *Toplulaştırılmış Köy Uygulaması (dağınık yerleşim birimlerinin toplulaştırılması)*, DPT Yayınları, Ankara, 1987
- Küçük, Yalçın, *100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, Ankara, 1971
- Lange, Dirk, "The Enlargement Process-Lesson Learned", *The Common Agricultural Policy and Enlargement : Opportunities and Perspectives*, European Commission DG Agri, Sofia, 2004
- Miroslava, Georgieva, "Lessons learned from the SAPARD Program Management in Bulgaria", *Consequences of EU Accession for the Agriculture Sector*, EU Commission, İzmir, 28 Mart 2006
- Moegele, Rudolf, "Key Issues in the Agricultural Enlargement Negotiations", *The Common Agricultural Policy and Enlargement : Opportunities and Perspectives*, European Commission DG Agri, Sofia, 2004
- Mülayim, Z.Gökalp, *Türkiye Kooperatifçiliğinin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990
- Öngel, Serkan ve ark., "Türkiye'de Kırsal Alanların AB ve OECD Kriterlerine Göre Yeniden Tanımlanması", *yayımlanmamış makale*, Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, 2005, İstanbul
- Pezaros, Pavlos, "The Background of the CAP: Principles, Objectives, Key Concepts. The 1992 Reform and the Impact of the URAA", *The Cap in the light of the future EU Enlargement*, Ankara, Haziran 2002
- Presidency Conclusions, Brussels, 16-17 December 2004
- Rosenow, Kerstin, "Instrument for Pre-accession Assistance (IPA): The Rural development Component IPARD", *Perspectives for Turkish Agriculture and Rural Areas*, AB Komisyonu Türkiye Delegasyonu, İzmir, 28 Mart 2006
- Tarım Şurası II, "Tarımsal yapıda Değişme ve Gelişmeler", Ankara, 2004
- Teoman, Özgür, "Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* Cilt: 3, Sayı: 3, Kış 2001, s.41 - 60
- The World Bank, *Turkey - A Review of the Impact of the Reform of Agricultural Sector Subsidization*, Washington D.C., March 2004
- TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, *AB Genişleme Sürecinde Türkiye, Tarımsal ve Kırsal Politikalar*, Ankara, Ocak 2003

- TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, *2000'li Yıllarda Tarım Sektörü*, Ankara, Ocak 2006
- Topuz, Ali, "Kırsal Alan İçin Kalkınma Önerisi Olarak Köy Kentler Düzeni", *SBF XII. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları (Yerel Yönetimlerde Güncel Sorunlar)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1981
- Toğa, Necla, "Tarımsal Girdilerin Fiyat ve Kullanımındaki Değişimler", *2000'li Yıllarda Tarım Sektörü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2006, s. 59 - 95
- Turan, Kamil, *Türk Tarımında Sosyal Politika Açısından Merkez Köyler Projesinin Uygulama Olanakları*, A.İ.T.İ.A., Ankara, 1975
- TÜSİAD, *DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı*, Yayın No: 2005/06/397, İstanbul, Haziran 2005
- Tütengil, Cavit Orhan, *Türkiye'de Köy Sorunu*, Kitap Yayını, İstanbul, 1969
- Tütengil, Cavit Orhan, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.81
- Tütengil, Cavit Orhan, *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975
- Ünal, Hatice, Şerifoğlu, Sibel, "Ürün Maliyeti ve Üretici Satın Alma Gücündeki Değişimler", *2000'li Yıllarda Tarım Sektörü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ocak 2006, s.121
- Wilkinson, Alan, "The Sapard Instrument on the Eve of Accession", *The Common Agricultural Policy, Opportunities and Perspectives*, EU Commission DG Agri, Sofia, 14 - 16 March 2004